

РОЗДІЛ 13.
ГЕОПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ ПОСТЫПОЛЯРНОГО СВІТУ:
РОЗШИРЕННЯ НАТО НА СХІД ТА ЙОГО
ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ

Наші сучасні уявлення про Організацію Північноатлантичного договору та її розширення у переважній мірі перебувають під впливом пострадянських догм, ілюзій і кліше. Переважна більшість населення не розуміє повною мірою ту роль, яку НАТО відіграє у сучасній світовій політиці та міжнародних відносинах. Адже, незважаючи на закінчення «холодної війни», роль і вплив Альянсу в системі міжнародних відносин збільшується.

Для сучасної України роль НАТО полягає у безперечному факторі стримування ворога, який має стати запорукою майбутньої безпеки. Досить цікаво подивитися на проблему НАТО і очима освітянської спільноти здобувачів.

У контексті сучасних викликів, зокрема загострення конфліктів у Східній Європі, зростання гібридних загроз та посилення протистояння між Росією і Заходом, дослідження розширення НАТО дозволяє краще зрозуміти причини та наслідки цього процесу. Це має велике значення і для нашої країни, оскільки зараз Україна, знаходячись у важких умовах війни, потребує допомоги по гарантуванню безпеки не лише для себе, а й для всього європейського простору.

Наша тематика потребує наукового осмислення наслідків розширення НАТО на геополітичну динаміку в Європі, формування нової архітектури міжнародної безпеки та аналізу перспектив співпраці між країнами-членами та потенційними кандидатами на вступ до Альянсу.

Вивчення проблеми розширення НАТО на Схід є актуальним не лише з наукового, але й з освітнього погляду, оскільки є необхідним для формування всебічно освічених фахівців, які будуть розуміти глобальні процеси і зможуть приймати обґрунтовані рішення у своїй професійній діяльності.

У цьому розділі нашої колективної монографії ми поставили за мету розкрити механізм розширення НАТО на Схід, визначити геополітичні, безпекові умови цього процесу.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють період з 1945 до 2025 року. Визначення нижньої хронологічної межі зумовлене закінченням Другої світової війни, зміною зовнішньополітичних курсів СРСР і США, початком «холодної війни» і становленням біполярної системи міжнародних відносин. Визначення верхньої хронологічної межі зумовлене зміною військово-політичної стратегії НАТО в умовах агресії РФ проти України та остаточним вступом до блоку Фінляндії і Швеції.

Теоретичною основою дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як Л. Алексієвць [1], М. Алексієвць [1], Н. Андріянова [3, 4], В. Антошкін [5], А. Баровська [6], В. Безкоровайний [7], Н. Бем [8], З. Бжезінський [9, 10], Т. Брежнєва [11], О. Брусиловська [12, 13], О. Ващенко [15], В. Вдовенко [16, 52], І. Волошин [54], С. Волошук [17], М. Воротнюк [18], В. Газін [19], А. Гандзюра [20], В. Глебов [21], Л. Голопатюк [2], Б. Гончар [23], Ю. Гончар [23], І. Горобець [24], О. Гринько [25], І. Грицяк [26], А. Грубінко [27], А. Дирда [33], Л. Дорош [34], І. Дудко [35], Я. Завада [36], Т. Камінська [26], О. Кириченко [39], В. Клименко [55], Г. Коваленко [3, 40], Т. Коновальчук [41], С. Копилов [19], О. Коппель [43], К. Кулагін [78], Д. Лакішик [47], Н. Латигіна [48], В. Литвин [49], Є. Магда [50], В. Максимець [51], В. Манжола [52], А. Мартинов [53], Т. Мелещенко [54], О. Мельник [55], А. Мінаєв [77], О. Овчаренко [60], В. Орлик [61, 62], Т. Орлова [63], Р. Орловський [91], В. Павлюк [76], О. Пархомчук [43], С. Пік [68], О. Потехін [70], С. Речич [74], Т. Сидорук [76], О. Сич [77], В. Слюсар [78], М. Стецюк [80], К. Ткаченко [82], А. Тумашов [83], С. Федуняк [85], І. Цепенда [89], М. Шпура [3], Л. Чекаленко [90], І. Яковюк [91], В. Buzan [92], D. Easton [93], J. Eichler [94], R. Ferrel [95], E. Frydrych [96], D. Gegetchkori [97], R. Gilpin [98], S. Harry [95], K. Haushofer [99], E. Jaroff [100], R. Keohane [101], H. Mackinder [102], R. Menon [103], J. Miller [104], A. Missiroli [105], S. Moisiso [106], I. Muradov [107], T. Parsons [108], M. Sarotte [109], J. Shiffrinson [110], M. Smith [111], G. Snyder [112], N. Spykman [113], K. Waltz [114], A. Wendt [115].

Цінну інформацію для дослідження мають: збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського [2]; академічні видання «Міжнародні відносини та світова політика: підручник» (Київ, 2010) [56], «НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи: навч. посіб.» (Луцьк, 2008) [57],

«Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива» (Київ, 2007) [64], «Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною: навч. посіб» (Івано-Франківськ, 2012) [66], збірник документів і матеріалів ««Холодна війна» (1946–1991 рр.)» (Черкаси, 2013) [88].

Організація Північноатлантичного договору є однією з важливих міжнародних організацій, що відіграє ключову роль у системі глобальної безпеки. НАТО стала інститутом, що об'єднує країни навколо спільної мети – забезпечення колективної оборони і миру. Протягом багатьох десятиліть організація еволюціонувала, адаптуючись до нових викликів у міжнародній політиці та безпеці.

НАТО складається з двох основних частин: політичної та військової. У штаб-квартирі НАТО представники всіх держав-членів збираються разом для прийняття рішень на основі консенсусу. Також передбачене місце для діалогу та співпраці між країнами-партнерами та країнами-членами НАТО, надаючи їм змогу працювати разом у зусиллях, спрямованих на досягнення миру та стабільності.

Ключовими елементами військової організації НАТО є Військовий комітет, до складу якого входять представники штабів оборони країн-членів НАТО, його виконавчий орган, Міжнародний військовий штаб, і структура військового командування, яка складається з Оперативного командування та Командування з питань трансформації, очолюваних відповідно Верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі і Верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО з питань трансформації.

Ще з моменту свого заснування в 1949 році Альянс перебував у процесі майже постійних інституційних змін, результати та наслідки яких все ще впливають на сьгоднішні масштаби реформ. Частково цей поштовх до реформ був мотивований необхідністю конкретизувати та адаптувати організаційні заходи за відсутності оригінального плану. Крім Північноатлантичної ради, єдиним іншим органом, згаданим у

Вашингтонському договори, який створив Альянс, є Комітет оборони. Цей комітет, що складається з міністрів оборони 12 перших країн-членів, існував лише два роки, і його замінила у виконанні своїх обов'язків Північноатлантична рада, яка збиралася на рівні послів та міністрів і, починаючи з 1957 р. також на рівні глав держав і урядів. У 1963 році Північноатлантична рада на рівні послів вирішила, що для проведення нового «трирічного» процесу оборонного планування НАТО з необхідною увагою йому слід створити «Комітет оборонного планування». У 1966 році було створено Комітет із питань ядерної оборони, який відповідальний за колективні ядерні питання, з Групою ядерного планування як більш ексклюзивним дорадчим органом [57, с.88].

Іншими словами, на початку 1960-х років, завдяки ініціативі адміністрації Кеннеді, з'явилася можливість трансформувати управління як звичайною, так і ядерною обороною в НАТО. Метою було краще пристосування до політичних цілей і колективного характеру Альянсу, зокрема через передачу відповідальності від Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі до Генерального секретаря. Це дозволило НАТО розробити необхідні інституційні заходи для втілення задуманої трансформації.

У 1968-70, 1977-79 та 1983-84 роках НАТО також започаткувала довгострокові програми оборонної модернізації у формі програми Оборони союзників у 1970-х роках та Довгострокової оборонної програми. Ці ініціативи були спрямовані на подолання жорсткості та недоліків звичайного процесу оборонного планування та формування політичного кола для зміцнення звичайних і ядерних сил союзників на підтримку стримування та оборони [83, с. 120].

Як і вищі політичні структури Альянсу, військові структури НАТО з 1949 по 1989 рік перебували в процесі майже постійної адаптації. У 1951-1952 роках Групи регіонального планування, створені в 1949 році для виконання початкових стратегічних вказівок, виданих Комітетом оборони, були замінені трьома основними командуваннями НАТО: командуванням ОЗС НАТО в Європі, Атлантичному і командуванні на Ла-Манші. Командування ОЗС НАТО у Європі, яке відповідальне за колективну оборону Європи НАТО від Норвегії до Туреччини, включало у різний час три або чотири головних підлеглих

командування та багато нижчих головних підлеглих командувань, щоб пристосуватися до змін у політичних і геостратегічних обставинах.

Вища військова структура НАТО, що охоплювала три головні командування, також зазнала інституційних змін. Вона еволюціонувала від складної системи, яка включала Військовий комітет, що представляв начальників штабів оборони країн-членів, і Постійну групу, до складу якої входили лише Франція, Велика Британія та Сполучені Штати, до нової моделі. Після розформування Постійної групи в 1966 році Військовий комітет отримав розширені повноваження та відповідальність [92, с. 237].

З моменту закінчення «холодної війни» в 1989-1991 роках структура Альянсу практично безперервно адаптувалася, що відображає постійне зобов'язання союзників зберегти ключову роль Альянсу в еволюції середовища безпеки в епоху після «холодної війни», а також притаманну НАТО інституційну адаптивність.

Відданість НАТО політиці співпраці з колишніми супротивниками та новими партнерами спонукала Організацію Північноатлантичного договору до заснування, як на рівні послів, так і на рівні міністрів, спеціальних органів. До них можна віднести Раду північноатлантичного співробітництва (замінена в 1997 році Радою євроатлантичного партнерства), Постійну спільну раду НАТО-Росія і комісії НАТО-Україна та НАТО-Грузія, а також спеціальні формати для зустрічей із країнами-партнерами Середземноморського діалогу та Стамбульської ініціативи співпраці. Більшість комітетів НАТО вищого рівня, нижчих за Раду, прийняли подібну практику та розширили формати.

Сьогодні багато засідань комітетів НАТО та довгострокові заходи з обміну інформацією та співпраці проводяться за участю зацікавлених партнерів та інших країн, що не входять до НАТО, на регулярній основі [58, с. 78].

Потрібно зауважити, що з вищезазначеної широкомасштабної та регулярної моделі реформування структур і процедур НАТО виділяються такі нововведення після закінчення «холодної війни»:

Серед політичних змін виокремимо наступні:

- у 1994 році були створені Військово-політична група та Оборонна група з питань розповсюдження для вирішення питань

дипломатичного контролю та контролю над озброєннями, а також оборонних і військових аспектів, пов'язаних із розповсюдженням зброї масового знищення та її засобів доставки. У 2000 році було засновано Центр зброї масового знищення, який забезпечує підтримку та експертну допомогу з цих питань;

- створення в 1997 році Групи координації політики з мандатом надавати консолідовану політико-військову консультацію Раді, доповнюючи консультації військового керівництва НАТО, щодо можливого оперативного реагування на виниклу кризу, а також щодо управління поточними операціями;

- створення у 2003 році, як частини Міжнародного секретаріату, нового відділу операцій, який об'єднав під одним дахом усіх співробітників, які займаються управлінням кризовими ситуаціями, операціями та ліквідацією наслідків – тим самим створюючи єдину точку контакту з оперативних питань для інших міжнародних організацій – а також новий Відділ публічної дипломатії, відповідальний за аспекти політики та управління стратегічними комунікаціями НАТО та за відносини зі ЗМІ;

- створення в рамках Міжнародного військового штабу Відділу співпраці та регіональної безпеки із завданням розробки керівних принципів та управління міжвійськовими відносинами з країнами, що не входять до НАТО, незалежно від того, мають вони офіційне партнерство з НАТО чи ні.

Щодо змін у військових структурах НАТО, то основними є:

- послідовні реформи командної структури НАТО в 1994, 1997, 2002 і 2008 роках, що призвело до поступового скорочення кількості військових штабів союзників. Як частина цього процесу реформування, консолідація трьох основних оперативних командувань НАТО часів «холодної війни» в єдине командування НАТО з операцій;

- створення у 2003 році другого стратегічного командування – Командування об'єднаних збройних сил з питань трансформації, що відповідальне за формулювання вказівок щодо трансформації збройних сил союзників і розвитку нових оборонних можливостей;

- створення спеціалізованих організацій у Греції, Норвегії, Польщі та Португалії з визначеними обов'язками щодо підготовки до

операцій на морі; розробка доктрини та підготовка бойового штабу; спільне навчання тактичного рівня, збір і оцінка набутого досвіду;

- створення дюжини Центрів передового досвіду – незалежних від Командування об'єднаних збройних сил з питань трансформації інституційно, але пов'язаних з ним оперативно, присвячених розвитку або вдосконаленню навичок і можливостей у спеціалізованих сферах, таких як цивільно-військове співробітництво, кіберзахист і захист від тероризму;

- створення, поряд із командною структурою НАТО, структури збройних сил НАТО, що складається з 14 багатонаціональних штабів високої та нижчої готовності – дев'яти сухопутних і п'яти морських – які разом із армійськими формуваннями та кораблями, пов'язаними з ними, забезпечують командування сухопутним і морським компонентами багатofункціональних Сил реагування НАТО, створених у 2002 році.

Зазначивши зміни у структурі НАТО після закінчення «холодної війни», вважаємо за необхідне проаналізувати військові компоненти Організації на сучасному етапі. Вони включають: Військовий комітет (вищий військовий орган НАТО), два Верховних головнокомандувача та військова командна структура. У свою чергу, підтримку Військовому комітету надає Міжнародний військовий штаб.

Військовий комітет є вищим військовим органом НАТО та найстарішим постійним органом НАТО після Північноатлантичної ради, які були сформовані лише через кілька місяців після створення Альянсу. Основна роль Комітету полягає в тому, щоб надавати Північноатлантичній раді рекомендації щодо військової політики та стратегії на основі консенсусу та керувати стратегічними командувачами НАТО. Він є суттєвою ланкою між процесом прийняття політичних рішень і структурою військового командування НАТО і є невід'ємною частиною процесу прийняття рішень в Альянсі [57, с. 60].

Перед тим, як Північноатлантична рада надасть дозвіл на військову діяльність або операції НАТО, необхідно отримати пораду від Військового комітету.

Військовий комітет також відіграє ключову роль у розробці військової політики та доктрини НАТО в рамках дискусій у Раді, Групі ядерного планування та інших вищих органах. Він відповідає за

переведення політичних рішень і вказівок у військове керівництво для двох стратегічних командувачів НАТО – Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі та Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО з питань трансформації.

У цьому контексті Комітет допомагає у розробці загальних стратегічних концепцій для Альянсу та готує щорічну довгострокову оцінку потужності та можливостей країн і територій, які становлять ризик для інтересів НАТО.

Під час криз, напруженості чи війни, а також у зв'язку з військовими операціями, які проводить Альянс, такими як його роль у Косово, він консулює Раду щодо військової ситуації та її наслідків, а також дає рекомендації щодо застосування військової сили, реалізації планів на випадок надзвичайних ситуацій і розробляє відповідні правила застосування бойових дій [48, с. 153].

Військовий комітет складається зі старших військових офіцерів з країн- членів НАТО, які виконують функції Військового представника своєї країни при Організації. Це величезний обсяг спеціальних знань і досвіду, які допомагають формувати військову політику, стратегії та плани в масштабах Альянсу. Але водночас, наприклад, Ісландію, яка не має військових сил, представляє цивільний чиновник.

Комітет очолює його Голова, який є старшим військовим чиновником НАТО. Голова керує Військовим комітетом і діє від його імені, видаючи директиви та вказівки як Генеральному директору Міжнародного військового штабу, так і стратегічним командувачам НАТО. Він також відіграє важливу громадську роль як прес-секретар і представник Комітету, що робить його старшим військовим речником Альянсу з усіх військових питань. Його висувають строком на три роки [58, с. 65].

На практиці засідання скликаються щоразу, коли це необхідно, і Рада, і Військовий комітет зазвичай збираються набагато частіше, ніж раз на тиждень. У результаті ролі Альянсу, наприклад, у Косово та Середземномор'ї, зросла потреба в тому, щоб Рада та Військовий комітет збиралися частіше для обговорення оперативних питань.

Військовий комітет проводить регулярні зустрічі з країнами-партнерами на рівні національних військових представників (один раз на місяць) та на рівні головних начальників (двічі на рік) для вирішення

питань військового співробітництва. Військовий комітет також може збиратися в різних форматах, наприклад, у рамках Ради євроатлантичного партнерства або, зокрема, для вирішення питань, пов'язаних із поточною військовою операцією.

Робота Військового комітету підтримується Міжнародним військовим штабом, який фактично виконує функції його виконавчого органу. Штаб відповідає за підготовку оцінок, досліджень та інших документів з військових питань НАТО та забезпечує виконання відповідними військовими органами рішень і політики з військових питань. Як і органи прийняття політичних рішень, він також регулярно збирається на найвищому рівні, а саме на рівні начальників штабів оборони. Зустрічі на цьому рівні зазвичай проводяться тричі на рік. Дві з цих зустрічей відбуваються в штаб-квартирі НАТО, а країна-член НАТО приймає третю у формі конференції Військового комітету [26, с. 189].

Верховні головнокомандувачі НАТО — Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі та Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації — підзвітні Військовому комітету і відповідають за загальне керівництво військовими справами Альянсу в межах своїх сфер відповідальності. Вони також надають поради Військовому комітету щодо своїх командних обов'язків. Зазвичай вони відвідують засідання Військового комітету на сесії начальників штабів, але за потреби можуть бути запрошені для інформування Військового комітету на постійній сесії. Для повсякденних справ кожен має представника в штаб-квартирі НАТО в званні генерала, який допомагає їм, підтримуючи тісні зв'язки як з політичним, так і з військовим персоналом у штаб-квартирі та забезпечуючи потік інформації та зв'язок. Ці представники відвідують засідання Постійної сесії Військового комітету та надають поради щодо справ Військового комітету, які стосуються їхніх відповідних командувань.

Російська анексія Криму в 2014 році та російська агресія на Донбасі підштовхнули НАТО до необхідності перегляду своєї командної структури, що призвело до створення у 2018 році командування Об'єднаних сил у Норфолку та Об'єднаного командування підтримки та забезпечення. Російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року та

вступ Фінляндії та Швеції вкотре змінили безпековий ландшафт у зоні Північноатлантичного договору. Ці драматичні події вказують на нагальну потребу у переглянутій командній структурі НАТО, яка б краще відповідала потребам безпеки союзників і була краще організована для стримування та захисту у світлі цих нових реалій [20, с. 380].

Нинішня командна структура складається з двох стратегічних військових командувань: Оперативного командування ОЗС НАТО у Монсі (Бельгія) та Командування ОЗС НАТО з питань трансформації у Норфолку (Вірджинія). Вони підтримуються трьома оперативними командуваннями: командування об'єднаних сил Бранссум, орієнтоване на схід; Командування об'єднаних сил Неаполь, орієнтоване на південний фланг НАТО; і Командування об'єднаних сил Норфолк, орієнтоване на морські шляхи зв'язку Північної Атлантики. Крім того, є три «тактичні» команди: Командування повітряних сил НАТО, що базується в Рамштайні, Німеччина; Сухопутне командування союзників, що базується в Ізмірі, Туреччина; і Союзне військово-морське командування, що базується в Нортвуді у Сполученому Королівстві [16, с.157]. Хоча ці домовленості відповідають вимогам мирного часу, вони не оптимізовані для великого театру війни проти Росії.

Очевидною відповіддю є те, що російська агресія в європейському просторі безпеки наблизилася можливість прямої конфронтації з Росією до НАТО ближче, ніж будь-коли після розпаду Радянського Союзу. Для союзників, які межують з Росією, зокрема, рівень загрози сприймається як високий, що спричиняє значні зміни в структурі збройних сил, витратах на оборону, оперативному плануванні та політиці безпеки. Для Фінляндії та Швеції вступ до НАТО розглядався ще десять років тому малоімовірним. Сьогодні це реальність, яка посилюється зусиллями створити об'єднані військово-повітряні сили та різким збільшенням витрат на оборону [24, с. 75].

Польща стала однією з найсильніших військових держав у Європі, перевершуючи Францію, Німеччину та навіть Великобританію за звичайними можливостями та витратами на оборону (майже 4 відсотки ВВП). Румунія також розпочала значне нарощування військової сили. Країни Балтії також відреагували: всі три країни витрачають

щонайменше 2 відсотки ВВП на оборону. Латвія відновила військову службу, а Естонія передала Україні всі свої 155-мм гаубиці та замовила більш сучасні заміни. Литва планує оснастити цілу піхотну дивізію танками.

Зі свого боку, НАТО подвоїла розмір чотирьох бойових груп, створених у 2017 році на східному фланзі, і додала ще чотири з п'ятьма місіями контролю за повітрям. Сполучені Штати додали передові дві додаткові ескадрильї F-35 у Європі та збільшили свою присутність на східному фланзі з бригади до дивізії, збільшеної передовим штабом корпусу з засобами забезпечення [36, с. 150].

На нашу думку, для розвитку командної структури необхідні певні зміни. Першим кроком має бути визнання зміни середовища безпеки та важливості внеску нових членів. Щоб досягти консенсусу щодо змін, необхідно враховувати політичні реалії. Великі держави НАТО повинні займати ключові посади, які відображають їх роль і вплив в Альянсі. Існуючу інфраструктуру та персонал слід використовувати, щоб уникнути непотрібних витрат.

Враховуючи ці проблеми, переглянута структура командування НАТО має зберегти Стратегічне командування НАТО з проведення операцій та Командування ОЗС НАТО з питань трансформації як стратегічні штаби, із деякими застереженнями. Командування НАТО з проведення операцій має зосередитись насамперед на своїх обов'язках як навченого та готового до бойових дій штабу, ретельно підготовленого та готового забезпечити командування та контроль на театрі бойових дій об'єднаних та багатонаціональних сил під час війни у великій зоні відповідальності НАТО.

Історично так склалося, що функції планування та розвідки були предметом певної політизації, щоб не «провокувати» Російську Федерацію. В останні роки ці функції були посилені, і ці тенденції мають продовжуватися [21, с. 60].

Постійна актуальність НАТО як політичного альянсу неодноразово виявлялася в дебатах 1990-х років, коли західні союзники намагалися адаптувати свої старі інститути до викликів нового світу, без «холодної війни». Зважаючи на це, розгляд політичної структури НАТО є необхідною умовою комплексної характеристики діяльності організації.

Хоча НАТО зазвичай сприймається як військовий блок, але також виконує важливу політичну функцію у забезпеченні стабільності та миру. Дипломатична діяльність Альянсу спрямована на створення довіри між його членами, вирішення міжнародних конфліктів та запобігання ескалації. Особливу роль НАТО відіграє у відносинах між країнами-членами ЄС і США, сприяючи тіснішій координації зовнішньої політики та безпеки.

Штаб-квартира НАТО в Брюсселі є політичною штаб-квартирою Альянсу. Тут розташовуються національні делегації країн-членів, офіси зв'язку чи дипломатичні представництва країн-партнерів. Робота цих делегацій і місій підтримується Міжнародним секретаріатом і Міжнародним військовим штабом, які також розташовані в штаб-квартирі НАТО [4, с. 343].

Генеральний секретар є найвищим міжнародним державним службовцем Альянсу, який призначається державами-членами на чотирирічний термін. Відбір здійснюється шляхом неформальних дипломатичних консультацій між країнами-членами, які висувують кандидатів на цю посаду. Ця особа відповідає за керування процесом консультацій і прийняття рішень в Альянсі та забезпечення виконання цих рішень.

Жодне рішення не підтверджується, доки не буде досягнуто консенсусу щодо одного кандидата. Після завершення терміну посадовцю можуть запропонувати залишитися.

Генеральний секретар очолює Північноатлантичну раду – головний орган Альянсу, що приймає політичні рішення, а також інші комітети вищого рівня. До них належать Група ядерного планування, Рада Україна-НАТО та Рада євроатлантичного партнерства. Крім того, Генеральний секретар очолює Комісію НАТО-Грузія [57, с. 75].

Окрім виконання обов'язків голови, Генеральний секретар має повноваження пропонувати питання для обговорення та врегульовувати суперечки між державами-членами. Щоб сприяти цьому процесу, Генеральний секретар підтримує прямі контакти з главами держав і урядів, міністрами закордонних справ і оборони країн НАТО та країн-партнерів. Це передбачає регулярні візити до країн НАТО та країн-партнерів, а також двосторонні зустрічі з

високопоставленими державними посадовцями під час відвідування ними штаб-квартири НАТО.

Генеральний секретар також є головним речником Альянсу та представляє Альянс на публіці від імені країн-членів, відображаючи їхні спільні позиції з політичних питань. Він також представляє НАТО перед іншими міжнародними організаціями, а також перед ЗМІ та громадськістю в цілому. З цією метою Генеральний секретар регулярно проводить прес-брифінги та конференції, а також публічні лекції та виступи [53, с. 196]. Генеральний секретар є вищим виконавчим офіцером Міжнародного секретаріату НАТО, який відповідає за призначення персоналу та нагляд за його роботою.

У своїй повсякденній роботі Генеральному секретарю безпосередньо допомагає заступник Генерального секретаря, який замінює його у разі відсутності. Заступник Генерального секретаря також є головою ряду комітетів старшого рівня, спеціальних груп і робочих груп. Загалом кажучи, увесь міжнародний секретаріат у штаб-квартирі НАТО підтримує Генерального секретаря прямо чи опосередковано.

Північноатлантична рада є головним органом прийняття політичних рішень в НАТО. Вона об'єднує високопоставлених представників кожної країни-члена для обговорення політичних або оперативних питань, що вимагають колективних рішень. Загалом, забезпечує форум для широких консультацій між членами з усіх питань, що впливають на їхній мир і безпеку. Рішення приймаються на основі одностайності та спільної згоди. Це означає, що політика, ухвалена Північноатлантичною радою, підтримується та є вираженням колективної волі всіх суверенних держав, які є членами Альянсу. Потрібно зауважити, даний орган є не єдиний орган в НАТО, який має такий високий рівень повноважень. Група ядерного планування має аналогічні повноваження з питань, що входять до сфери її компетенції. Однак на практиці Північноатлантична рада збирається набагато частіше, ніж Група ядерного планування, і охоплює ширший спектр тем [57, с. 73].

Це єдиний орган, заснований Північноатлантичним договором відповідно до статті 9: «Сторони цим засновують раду, в якій кожна з них має бути представлена, для розгляду питань, що стосуються

виконання цього Договору. Рада повинна бути організована таким чином, щоб мати можливість зібратися негайно в будь-який час. Рада створює необхідні допоміжні органи; зокрема, вона повинна негайно створити комітет з питань оборони, який буде рекомендувати заходи для виконання статей 3 і 5» [67].

Крім того, Рада наділена повноваженнями створювати «такі допоміжні органи, які можуть бути необхідними» [67], вона також має найвищі повноваження на чолі великої заплутаної мережі комітетів і робочих груп. Північноатлантична рада є основним органом прийняття політичних рішень і контролює політичний і військовий процес, пов'язаний з питаннями безпеки, що стосуються всього Альянсу. Питання, що обговорюються, і рішення, які приймаються на засіданнях Ради, охоплюють усі аспекти діяльності Організації і часто базуються на звітах і рекомендаціях, підготовлених підлеглими комітетами на вимогу Ради. Так само питання можуть бути порушені Генеральним секретарем або будь-яким із національних представників, зокрема відповідно до статті 4 Вашингтонського договору:

«Сторони консультуватимуться разом, коли, на думку будь-якої з них, територіальна цілісність, політична незалежність або безпека будь-якої зі Сторін знаходиться під загрозою» [67].

У складі Північноатлантичної ради є представники всіх країн-членів НАТО. Вона може збиратися на рівні постійних представників (або послів), на рівні міністрів закордонних справ і оборони, а також на рівні глав держав і урядів.

Очолює Північноатлантичну Раду Генеральний секретар. У разі відсутності Генерального секретаря засідання веде заступник Генерального секретаря. Посол, який найдовше працює в Раді, отримує звання декана Ради. Насамперед це церемоніальна функція, декан може бути покликаний виконувати більш конкретну головну роль, наприклад, скликати засідання та головувати на обговореннях під час вибору нового Генерального секретаря. На зустрічах міністрів закордонних справ міністр однієї країни бере на себе роль почесного президента. Посада змінюється щорічно між членами в порядку англійського алфавіту. Посли сидять за столом у порядку національності, дотримуючись англійського алфавіту. Така ж процедура дотримується в усій структурі комітету НАТО.

Рада збирається принаймні щотижня, а часто й частіше на рівні постійних представників; двічі на рік на рівні міністрів закордонних справ, тричі на рік на рівні міністрів оборони та час від часу на саміті за участю прем'єр-міністрів, глав держав і урядів. Постійні представники діють за вказівками зі своїх столиць, інформуючи та пояснюючи погляди та політичні рішення своїх урядів колегам. І навпаки, вони звітують своїм національним органам влади про висловлені погляди та позиції інших урядів, інформуючи їх про нові події та тримаючи їх у курсі руху до консенсусу щодо важливих питань або сфер, де національні позиції розходяться [40, с. 17].

Роботу Ради готують підпорядковані комітети, відповідальні за окремі напрями політики. Рада має важливий публічний авторитет і видає декларації та комюніке, в яких пояснює політику та рішення Альянсу. Ці документи зазвичай публікуються після зустрічей на рівні міністрів чи самітів. Іншими аспектами політичної роботи може керувати Комітет з питань політики та партнерства. Залежно від теми, що обговорюється, відповідний вищий комітет, відповідальний за цю тему, бере на себе провідну роль у підготовці засідань Ради та виконанні рішень Ради. Коли Рада збирається на рівні міністрів оборони або займається питаннями оборони та питаннями, що стосуються оборонної стратегії, старші комітети, такі як Комітет оборонної політики та планування, можуть брати участь як головні дорадчі органи. Якщо на порядку денному Ради стоять фінансові питання, Рада ресурсної політики та планування відповідатиме за підготовку відповідних аспектів її роботи.

Безпосередню підтримку Раді надає Секретар Ради, який забезпечує виконання повноважень Ради, реєстрацію та розповсюдження її рішень. Невеликий Секретаріат Ради забезпечує бюрократичні та матеріально-технічні аспекти роботи, тоді як відповідні підрозділи Міжнародного секретаріату підтримують роботу комітетів. Загалом увесь міжнародний секретаріат у штаб-квартирі НАТО підтримує роботу Ради, прямо чи опосередковано, і допомагає забезпечити виконання рішень Ради [43].

Політичними аспектами фундаментальних завдань безпеки НАТО необхідно керувати щодня. Вони охоплюють широкий спектр питань, які стоять на першому місці в політичному порядку денному Альянсу,

включаючи регіональні, економічні справи та питання безпеки, відносини з іншими міжнародними організаціями та відносини з країнами-партнерами. Ряд органів високого рівня повинні бути проінформовані про ці політичні дії питань і консультації щодо поточних і майбутніх питань політики.

Тому зазначимо, що Міжнародний секретаріат виконує подвійну функцію: з одного боку, він проводить значну частину досліджень і аналізу, необхідних для отримання результатів діяльності комітетів Асамблеї, а з іншого – забезпечує адміністративну підтримку, необхідну для організації сесій, семінарів, засідань комітетів.

Загалом, мета полягає в тому, щоб забезпечити політичні рекомендації для реалізації перелічених вище сфер політики. Стосовно процесу розширення, наприклад, надається консультація, підтримка та допомога країнам-членам, запрошеним країнам і відповідним органам НАТО в управлінні процесом вступу нових країн-членів. Те саме стосується безперервності Плану дій щодо членства, розвитку стратегічного партнерства НАТО-ЄС та розширення співпраці з країнами-партнерами. Інші розглянуті питання включають надання політичних експертних знань у країні та підтримка оперативних питань у сфері антикризового управління; координація політичних та економічних аспектів співпраці щодо ролі НАТО в боротьбі з тероризмом; координація політичних аспектів, пов'язаних із підвищенням готовності та ефективності збройних сил Альянсу до операцій, спрямованих на реагування на застосування зброї масового знищення [26, с. 190].

Також робиться внесок у діяльність Альянсу зі зв'язків з громадськістю, спрямовану на інформування зовнішньої аудиторії в країнах-членах і країнах-партнерах, а також інших країнах про завдання, політику та цілі НАТО.

Отже, Організація Північноатлантичного договору ніколи не була інституційно інертною. Навіть під час «холодної війни» адаптація була радше нормою, ніж винятком. Характер і кількість перерахованих вище організаційних змін є переконливими доказами масштабу та імпульсу інституційної реформи НАТО після закінчення «холодної війни». У багатьох відношеннях ця модель майже постійної адаптації відображає властивий динамізм різноманітної спільноти

демократичних країн, які справляються зі мінливими міжнародними обставинами.

НАТО залишається ключовим елементом сучасної системи міжнародної безпеки. Як військово-політичний інститут, Альянс відіграє важливу роль у забезпеченні колективної оборони та стабільності на глобальному рівні. Адаптуючись до нових викликів і реалій, НАТО продовжує зміцнювати свої позиції, залишаючись одним з найпотужніших міжнародних альянсів у світі.

Після Другої світової війни спостерігалось надзвичайне загострення міжнародних відносин. «Холодна війна» серйозно вплинула на міжнародну обстановку впродовж багатьох років, неодноразово створювала загрозу перерости в глобальний світовий військовий конфлікт і стала одним із головних феноменів другої половини ХХ століття.

Мабуть, вперше в історії сформувалися два настільки різні, протилежні за багатьма параметрами табори. Дійсно, біполярна модель, невід'ємним атрибутом якої було протистояння Москви та Вашингтона, була реалізована на практиці майже з геометричною точністю. З'явилися не просто дві групи держав, на чолі яких стояли свої лідери – Радянський Союз та Сполучені Штати. Розділ торкнувся також сфери економіки (планове господарство та вільний ринок) та ідеології. Незважаючи на всі існуючі політичні, ідеологічні та інші відмінності між опонентами, біполярність була об'єктивним явищем, що склалася на конкретний історичний момент балансом сил і, по суті, була найбільш оптимальною (для свого часу), хоч і своєрідною, формою співіснування найсильніших на планеті держав.

Безумовно, НАТО є одним із символів «холодної війни». Дана організація, що існує до теперішнього часу (що само собою є унікальним явищем), була, як і її колишній противник ОВД, «продуктом» своєї епохи, оскільки відрізнялася від своїх попередників (великих військових союзів минулого) цілою низкою нових рис.

Альянс спочатку створювався під гаслами захисту так званого «вільного світу», «демократії» від комуністичної експансії, що мала місце. Він був демонстрацією єдності Заходу перед Радянським Союзом. При цьому тодішня влада Радянського Союзу не брала до уваги крайню виснаженість Союзу після закінчення війни та явне

невигідне втручання у нове протистояння. Також можна відзначити сильну розгалуженість внутрішньої структури НАТО. Подібна кількість внутрішніх органів та ступінь координації роботи між ними ніколи не існували у минулому. І хоча в ряді випадків така «внутрішня будова» призводить до зайвої бюрократизації функціонування Альянсу, механізм, що склався, може вважатися ефективним хоча б тому, що зберігся до теперішнього часу.

Слід звернути увагу на глибину військової інтеграції учасників. Подібний рівень взаємної залученості союзників до процесу військового співробітництва раніше ніколи не спостерігався. Багато в чому це пояснюється наявністю яскраво вираженого лідера Сполучених Штатів, який контролював діяльність своїх партнерів.

Так, 5 березня 1946 р. колишній прем'єр-міністр Великої Британії Вінстон Черчілль, виступаючи у Вестмінстерському коледжі, який розташований у американському місті Фултон, вказував на те, що ситуація в Європі небезпечна для долі західних демократій. На його думку, через усю Європу — від Балтики до Адріатики — пролягла «залізна завіса». Англійський політик закликав об'єднати зусилля задля захисту західних демократій, але головну роль відводив Сполученим Штатам Америки та Великій Британії [86]. Поділ світу на два конфронтаційних табори чітко проглядався вже до середини 1947 р. Пріоритетним напрямом у зовнішньополітичній стратегії СРСР було встановлення та зміцнення контролю над країнами Східної Європи, формування примарного «поясу безпеки» на своїх західних кордонах.

Основним мотивом американської стратегії було створення «кільця союзників» навколо радянської сфери впливу [66, с. 64].

1 січня 1947 р. було об'єднано американську та англійську окупаційні зони в Німеччині і виникла так звана «Бізонія». Одночасно розпочалися переговори про її перетворення на «Тризонію». Західні союзники зробили й певні кроки, які ініціювали процес військово-політичної інтеграції в Європі, 4 березня 1947 р. у Дюнкерку було підписано франко-британський союзний договір. Початок західноєвропейської військово-політичної інтеграції збігся за часом з посиленням американської політики щодо СРСР. Виступаючи 12 березня 1947 р. зі зверненням до конгресу, Г. Трумен вказав, що становище, яке склалося в Греції та Туреччині, загрожує безпеці

Сполучених Штатів [71]. Президент США закликав парламентарів не лише надати фінансову допомогу цим державам, а й направити туди американський персонал для протидії комуністичній експансії. Доктрина Трумена вперше яскраво продемонструвала, що Вашингтон націлений на серйозне протистояння з Москвою і має намір вдатися до політики її рішучого стримування на міжнародній арені.

Проект створення союзу західноєвропейських держав був представлений широкому загалу. Е. Бевін звинуватив СРСР у намірі встановити комуністичний контроль над державами Східної Європи, вказав на необхідність консолідації Західної Європи. 18 лютого 1948 р. на спільній конференції керівники Бельгії, Нідерландів та Люксембургу виробили єдину платформу для ведення переговорів з Великобританією та Францією про проект створення регіонального військово-політичного та економічного блоку. Одночасно тривала ескалація протистояння лінією СРСР – Захід.

Після узгодження всіх спірних питань Великобританія, Франція, Бельгія, Нідерланди та Люксембург підписали 17 березня 1948 р. у Брюсселі договір про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону строком на 50 років. Четверта стаття договору передбачала надання допомоги у разі збройного нападу в Європі на будь-яку із сторін [43, с. 65].

Для врегулювання всіх політичних та військових питань у відносинах між учасниками передбачалося створення постійно діючої консультативної ради. Почавши роботу Рада відразу ж ухвалила рішення про створення штабу Західного союзу, об'єднаного командування його сухопутними, морськими та повітряними силами. З літа 1948 р. постійний військовий комітет розпочав розробку стратегічних планів у разі війни з СРСР.

Першим кордоном оборони пропонувалося використовувати лінію Бремен – Баден. Сполучені Штати загалом позитивно оцінювали процес західноєвропейської військово-політичної інтеграції, проте вважали, що цього недостатньо. На думку Вашингтона, Західний союз все ж таки не відповідав завданням стримування СРСР і тому вимагалось створення ширшого об'єднання.

На відмову Радянського Союзу зняти блокаду Західного Берліну Сполучені Штати, Великобританія та Франція відповіли розширенням

військової співпраці. У липні 1948 р. розпочалися переговори урядів США та Канади з представниками країн Західного союзу. Предметом переговорів було укладання Атлантичного союзу. Керуючись інтересами національної безпеки, Вашингтон прагнув включити до сфери дії майбутнього об'єднання, зокрема й держави, які мають стратегічні плацдарми для розміщення американських баз – Норвегію (Шпіцберген), Данію (Гренландія), Португалію (Азорські острови), Ісландію.

У свою чергу, у неспокійній міжнародній обстановці кінця 40-х років ХХ ст. більшість західноєвропейських країн побоювалася за свою безпеку і прагнули союзу зі Сполученими Штатами, які могли їм її гарантувати. Тому подальший прискорений розвиток процесу західноєвропейської військово-політичної інтеграції за участю північноамериканського елемента був цілком логічним [19, с. 62].

У вересні 1948 р. постійним військовим комітетом Західного союзу було ухвалено рішення про формування військової організації західноєвропейської системи безпеки, а у жовтні того ж року було створено Комітет головнокомандувачів трьох видів збройних сил країн-учасниць цього об'єднання. Його головою було обрано фельдмаршала Б. Монтгомері. До листопада уряди провідних західних держав схвалили проєкт створення американо-західноєвропейського альянсу як основного напрямку військово-політичної інтеграції Заходу.

Втім, переговори з цього приводу тривали аж до кінця 1948 р. Обговорювалися здебільшого два питання – про зобов'язання щодо майбутнього договору та зону його дії. Нарешті, 4 квітня 1949 р. було офіційно підписано Вашингтонський договір (Додаток А) про створення Організації Північноатлантичного договору [26, с. 183].

Характеризуючи спрямованість цього союзу, американський оглядач У. Ліппман писав, що насправді Атлантичний пакт і військова допомога мають потрібну мету: по-перше, збільшити збройні сили в Західній Європі настільки, щоб було зрозуміло, що жоден уряд не може бути повалений п'ятою колоною; по-друге, закласти основи для домовленостей, відповідно до яких Сполучені Штати збережуть збройні сили в Європі після мирного договору з Німеччиною; по-третє, створити впевненість у тому, що бліцкригу можна буде чинити опір так, щоб мали час послати підкріплення [114, с. 55].

У виробленні своєї блокової стратегії США приділяли велику увагу досягненню ідеологічної єдності зі своїми союзниками. Атлантичний блок вбачався у Вашингтоні як всесвітній антикомуністичний альянс із певною ідеологічною концепцією. Суть її полягала в тому, що так звані «атлантичні держави» (країни Західної Європи та Північної Америки) є особливим типом цивілізації, що робить їх окремою культурною та політичною спільнотою.

Як приклад теоретичних пошуків у цьому напрямі можна навести опубліковану ще 1940 р. роботу американського публіциста К. Стрейта, у якій пропонувалося створити союз демократій з урахуванням федеративної моделі, що передбачає загальний уряд, збройні сили, валюту та пошту. До складу такого наддержавного утворення планувалося включити Сполучені Штати, Велику Британію, Ірландію, Канаду, Францію, Бельгію, Нідерланди, Швейцарію, Данію, Норвегію, Швецію, Фінляндію, Австралію, Нову Зеландію та Південно-Африканський союз [93, с. 39].

Вважається, що саме Стрейт ввів в обіг поняття «Північноатлантичний союз». У 1944 р. ініціативу у пропаганді атлантичної цивілізації підхопив У.Ліппман, який запропонував створити військово-політичний блок західних держав під назвою «Атлантична спільнота націй».

Закінчення Другої світової війни та подальший поділ світу на два табори дав новий поштовх атлантичним пошукам, особливо у зв'язку зі створенням Організації Північноатлантичного договору.

Втім, було не зовсім зрозуміло, як західний військово-політичний союз, заснований на спільних цінностях, буде реалізований на практиці. Угода про створення НАТО незабаром була доповнена розробкою проекту Договору про заснування Європейського оборонного співтовариства з плану Плевена. Відбулося підписання 27 травня 1952 р. у Парижі відповідного договору (його учасниками стали Франція, Західна Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди та Люксембург).

На основі Європейського оборонного співтовариства французький уряд пропонував включити ФРН до західноєвропейської військової системи не через Північноатлантичний альянс, а через формування європейської армії. Згідно з концепцією створення співтовариства, його німецький контингент мав складатися з окремих батальйонів. На

вищому командному рівні німецьке представництво не передбачалося [98, с. 110].

Крім цього, до складу «євроармії» мав бути включений весь західнонімецький контингент. Водночас решта учасників цього проекту обмежувалася лише частиною своїх збройних сил. Слід зазначити, що в рамках цієї схеми участі Західної Німеччини безпосередньо в НАТО взагалі не передбачалося. Саме тому Сполучені Штати не одразу підтримали план Плевена, а зробили це лише у липні 1951 р. після серії консультацій із західноєвропейськими членами Північноатлантичного альянсу.

Однак Вашингтон не залишив своїх спроб домогтися для ФРН більш важливої ролі. У поєднанні зі страхом перед відтворенням німецької військової машини, який існував у Європі, це призвело до краху Європейського оборонного співтовариства. Зрештою, французькі законодавці відмовилися підтримати цей план у 1954 р. Разом з тим створення міцної військової структури, яка могла б пов'язати країни Заходу (на основі ЄОС чи НАТО), стало в першій половині 50-х р., з погляду політичних еліт західних держав, нагальною необхідністю. І каталізатором цього процесу стала війна, що почалася на Корейському півострові [63, с. 439].

Цей конфлікт справив великий психологічний вплив на блокову політику Заходу, вперше підтвердивши можливість прямого військового зіткнення між двома наддержавами. Після перемоги революції у Китаї 1949 р. події 1950 - 1953 рр. у Сполучених Штатах були сприйняті як початок втілення в життя деяких таємних цілей радянсько-китайського альянсу та поширення комунізму в Азії.

У Сполучених Штатах результати конфлікту сприйняли як успіх у «стримуванні» комунізму. У теоретичному плані цей конфлікт став передвісником концепції «обмеженої війни» та доктрини «гнучкого реагування». Вашингтон вступив також на шлях прискореної мілітаризації, подвоївши на початку 50-х років. ХХ ст. свої збройні сили, збільшивши в п'ятеро військовий бюджет і більш ніж удвічі – обсяги військової допомоги союзникам. При цьому головним інструментом європейської політики США став Північноатлантичний альянс [104].

З кінця 1950 року політичне керівництво СРСР поступово починає сприймати Організацію Північноатлантичного договору як безпосередню загрозу своїй безпеці. Особливе занепокоєння викликала ремілітаризація ФРН та проєкт створення європейської армії. Справді, на цей час ударними темпами розвивається структура західного альянсу. Передбачається створення трьох основних органів та п'яти регіональних груп планування.

Необхідно наголосити, що складна та розгалужена структура, заснована на системі «стримувань і противаг», дозволяла Сполученим Штатам зберігати своє лідерство в НАТО (вони займали ключові позиції у всіх ланках цієї конструкції).

Водночас створювалося враження, що всі учасники блоку мають тією чи іншою мірою можливість впливати на формування його спільної політики.

Однак через розгалуженість всього механізму управління альянсом ніхто, крім США, не мав реальних шансів на те, щоб тримати її під контролем у повному обсязі. Нарешті, така досить складна структура хоч і створювала певні труднощі у процесі вироблення узгоджених позицій, водночас дозволяла давати вихід розбіжностям, що виникали, без зайвого загострення конфлікту [77, с. 17].

З огляду на те, що Західна Європа, безумовно, потребувала США для збереження недоторканості основ своєї цивілізації, було зрозуміло, що консенсусний тип відносин усередині НАТО буде превалювати. І лише час міг показати ступінь стійкості нового об'єднання держав. Тим часом, очевидна нерівність позицій учасників потенційно таїла в собі зерна майбутніх конфліктів. Уже в перші роки існування НАТО всі союзники фактично розділилися на три нерівнозначні категорії: США – явний лідер; Великобританія та Франція (а згодом і ФРН) – «молодші», але привілейовані партнери; решта – ті країни-члени НАТО, думка яких мало щось змінювала [9, с. 120].

У цій триступеневій ієрархії особливо важливу роль відіграла друга підгрупа. Маючи міцні позиції в Європі, вона виконувала функцію сполучної ланки між лідером (неєвропейською державою) та рядовими, західноєвропейськими учасниками блоку, допомагаючи консолідувати різномасу коаліцію в міцну спільність. Крім цього,

Лондон, Париж і Бонн полегшували інкорпорацію чужорідного північноамериканського компонента в тканину європейського геополітичного простору.

Така ситуація дозволяла США протягом першого десятиліття існування НАТО надійно контролювати всю сферу відносин із союзниками, які воліли проводити політику «добровільної солідаризації» з безперечним лідером.

Організація Північноатлантичного договору протягом сорока років залишалася головною ударною силою «холодної війни» з боку Заходу.

Внутрішні суперечності між членами альянсу поступово загострювались, основною з них стало приховане суперництво між США та європейськими країнами. Це було пов'язано з тим, що Європа остаточно відновилася після Другої світової війни і заявила про свою політичну незалежність. Обговорення в основному точилися навколо розміщення і контролю ядерної зброї. Склалися дві основні доктрини щодо управління стратегічними озброєннями: багатонаціональність і багатосторонність.

Згідно з концепцією багатонаціональності, основною силою НАТО мали бути національні війська суверенних держав, підпорядковані командувачу НАТО. У рамках багатосторонності, навпаки, армія НАТО мала бути змішаною з самого початку. Врешті перемогла ідея багатосторонності, значною мірою завдяки необхідності компромісного рішення. Водночас Франція, яка завжди прагнула більшої незалежності в Альянсі, зберегла свою особливу позицію.

Функціонування та діяльність НАТО на пряму залежали від змін, які виникали в питаннях безпеки. В основу стратегічних планів покладалась орієнтири та міркування, які були підкріплені змінними напрямками у безпековому середовищі. Так сталося, що ці напрями роботи Альянсу безпосередньо залежали від новоутворених викликів та загроз в сфері безпеки у всі часи, а отже вони не могли залишатись не поміченими та не врахованими. Завдяки цьому, Організація Північноатлантичного договору мала виробляти стратегію реагування на них, планувати цілі й майбутні завдання, розробляти директиви, які зачіпали політичні і військові засоби та сприяли запланованим завданням і цілям організації [6, с. 149].

На нашу думку, це є логічним, адже розвиток будь-яких відносин залежить не лише від стабільної ситуації співпраці чи протистояння, а і від конкретних дій учасників цих відносин, їх діяльності та планів. Рівень безпекових питань у світі диктував динамічні зміни, а отже ситуація по протистоянню чи налагодженню діалогу розвивалась паралельно.

НАТО, як будь-яка серйозна організація, мала програми розвитку (стратегії функціонування). Як тільки Альянс утвердився як організація, була розроблена перша версія стратегії, яка пізніше видозмінювалася разом із загальносвітовою ситуацією. У контексті вищезазначеного слід сказати, що саме в період від жовтня 1949 р. та до квітня 1950 р. було розроблено та прийнято «Стратегічну концепцію оборони північноатлантичної території». Основним наповненням концепції стали питання, які розкривали зміст широкомасштабних операцій із територіальної оборони країн-членів Альянсу [66, с. 138].

Слід також взяти до уваги той факт, що стратегічна концепція була побудована, у більшій мірі, на поглядах військових США. На нашу думку, саме США були зацікавлені у максимальному прорахунку тактичних дій Альянсу при зміні обстановки у сфері безпеки. Досвід військових відігравав провідну роль у прогностиці розвитку можливих військових конфліктів. Вважаємо, що доцільним було також залучення політологів до розробки стратегічної концепції, адже саме така категорія науковців могла спрогнозувати кризи в політичній системі світу і, відповідно, наслідки цієї кризи, які часто тягнуть за собою зміни поглядів у питаннях забезпечення безпеки.

Наступним етапом у плануванні діяльності Альянсу стало розроблення і прийняття у вересні 1950 року американської стратегії «передових рубежів» Радою НАТО. Ця стратегія була орієнтована на безпеку Європи. Основні положення документа включали:

- постійну військову присутність США в Західній Європі;
- розвиток і модернізацію військового потенціалу західноєвропейських країн;
- створення військових баз і координаційних центрів, збільшення чисельності військових на кордоні між соціалістичними країнами та країнами НАТО в Європі;
- опору на ядерну зброю.

У першій Стратегічній концепції акцент на колективних і незалежних діях членів НАТО сприяв відчуттю єдності та спільності. Документ окреслював політичні й військові цілі оборони зони відповідальності Альянсу, а також містив чіткий розподіл обов'язків між США та європейськими членами НАТО у сфері безпеки. Згідно з концепцією, США мали забезпечувати оперативність і швидкість доставки ядерної зброї, тоді як європейські країни відповідали за створення ударного ядра сухопутних військ, надання тактичної повітряної підтримки та організацію протиповітряної оборони [88].

Чим більше небезпечних ситуацій відбувалось, тим більше приводів виникало у США до розробки та планування нових військових маневрів та способів захисту від вірогідних посягань. Так була створена стратегія, яка мала назву «масована відплата». Із самої назви заходів розуміємо зміну характеру у питаннях оборони. Виходячи зі змісту стратегії бачимо, що рівень агресії та можливої ворожості зі сторони Альянсу зростає. У стратегії знову робиться посилений акцент на ядерній зброї.

Уже чіткіше звучать заклики про негайне нанесення по противнику удару ядерною зброєю при веденні бойових дій. Змінилась і риторика в трактуванні масштабів завдання таких ударів і веденні ядерної війни. Зокрема, Стратегія передбачає війну з повним використанням наявного ядерного арсеналу для швидкого досягнення перемоги [57, с. 33].

Приводом для переходу в наступний етап проведення змін у Стратегічній концепції стало обрання нового президента США Дж. Кеннеді та його реагування на появу в СРСР міжконтинентальних ракет. Сполучені Штати одразу розцінили це як потенційний шанс противника стати світовим лідером в питаннях безпеки. Намагаючись не втратити позиції, Дж. Кеннеді відреагував на таку зміну пропозицією прийняття концепції «гнучкого реагування», зміст якої розкривав необхідність у швидкому подальшому нарощуванні ядерного та стратегічного потенціалу США [57, с. 34].

На нашу думку, керівництво США боялось, що СРСР проявить швидшу реакцію у застосуванні ядерної зброї, а відтак, може першим завдати руйнівних ударів. Слід також зазначити, що на той час наукові розробки представників СРСР у військовому проектуванні та будівництві були вагомими.

У 1963 році НАТО змінило свою стратегію, яка залишалася актуальною майже три десятиліття, аж до розпаду СРСР і появи нових незалежних республік. Ключовими елементами цієї стратегії було перенесення основних оборонних рубежів ближче до кордонів НАТО, що дозволяло захистити власні території й забезпечувало швидкий перехід до наступу проти противника. Прийняття цієї концепції стимулювало зміни в інфраструктурі системи протиповітряної оборони Європи.

Нова стратегія враховувала різні сценарії розвитку звичайної та обмеженої ядерної війни з поступовим нарощуванням інтенсивності бойових дій. Також передбачалося вибіркове застосування зброї масового ураження.

Нагадаємо, що розвиток діяльності НАТО напряду залежав від розробки більш сучасних планів, концепцій та стратегій Альянсу. Новий етап зміни діяльності НАТО був ознаменований прийняттям доктрини Хармеля у грудні 1967 р. Ця доктрина наголошувала на можливих прорахунках варіантів послаблення напруження у відносинах між Сходом та Заходом. В основу нової стратегії поклалися два принципово нові положення: діалог та контрольованість озброєння [83, с. 118].

На Брюссельській сесії Ради НАТО в грудні 1970 року було ухвалено план підвищення військового потенціалу країн-членів для забезпечення належного рівня обороноздатності. Завдання НАТО у військовій сфері визначалися з урахуванням нової стратегії США, спрямованої на підвищення «гнучкості». Вони передбачали:

1. покращення рівня військового потенціалу об'єднаних збройних сил Альянсу;
2. функціонування ядерних сил;
3. розробка варіантів застосування ядерної зброї [57, с. 35].

З вищезазначеного бачимо, що в НАТО не планувалось зменшення військової присутності та свого бойового потенціалу. Але відкрита провокація сил СРСР також не здійснювалась через можливість останнього використати свій ядерний потенціал проти Альянсу. Саме тому в першій половині 1970-х років почалось укріплення європейського ядра в Північноатлантичному альянсі.

Не можна оминати той факт, що поступово в середині НАТО розтліває протиставлення позицій США відносно Франції, яка через власні переконання вийшла з військових структур. Наслідком цього стало переведення штаб-квартири НАТО в Брюссель у 1967 р.

Зі зростанням військової потужності НАТО виникла потреба у переході до нової, більш сучасної стратегії. Наприкінці 1980-х років США розробили військову доктрину «прямого протиборства». Головною ідеєю доктрини було стримування розвитку СРСР у сфері безпеки, досягнення повної та безперечної військової переваги США, а також утвердження їх лідерства у світі. Міжнародна напруженість у першій половині 1980-х років досягла рівня, порівняного з 1950-60-ми роками, причому ядерні потенціали країн значно зросли.

У Відні з 1986 р. до 1989 р. проходила загальноєвропейська конференція, під час її проведення основний акцент зроблено на зміцнення міжнародної безпеки та дотримання прав людини. Такі процеси показали деякі аспекти послаблення міжнародної напруженості й «потепління» політичного клімату у відносинах між Сходом і Заходом.

Завершення «холодної війни», крах біполярної системи, інтеграційні процеси на заході Європи (створення Європейського Союзу) та дезінтеграційні процеси на сході, де на постсоціалістичному просторі утворилася низка нових держав, а також швидкі зміни в політичній, економічній та соціальній ситуації на континенті призвели до необхідності пошуку нових підходів для створення ефективної системи безпеки.

На основі історичного досвіду другої половини ХХ століття, логіка реалістичного підходу до військових союзів передбачала, що жоден оборонний альянс не міг би пережити свою перемогу над супротивником.

Політики та експерти в США та Західній Європі вважали, що для того, щоб не суперечити історії, НАТО слід було б розпустити або, принаймні, обмежити його діяльність.

Наприклад, Німеччина, представлена міністром закордонних справ Гансом-Дітріхом Геншером і підтримана Чехословаччиною, протягом другої половини 1990 року (до Паризького саміту ОБСЄ в листопаді 1990 року) активно виступала за глибшу інституціоналізацію ОБСЄ,

сподіваючись зробити цей форум основою нової європейської системи безпеки [61, с. 151].

У Москві в початку 1990-х років була більш популярною ідея створення «Європейської ради безпеки» з найбільших європейських держав. Функції та цілі НАТО після Другої світової війни були спрямовані на стримування радянського блоку, але з його розпадом виникла потреба перегляду класичних доктрин.

На межі 1980-х і 1990-х років НАТО, яке виконувало більш стримуючу, аніж наступальну функцію після війни, зіткнулося з необхідністю адаптації до нових міжнародних умов та внутрішньої структурної перебудови. В епоху холодної війни НАТО, відповідно до статті 51 Статуту ООН і статті 5 свого Статуту, було регіональним альянсом, метою якого була колективна оборона його членів. Проте після розпаду СРСР виникла сумнівна необхідність збереження НАТО в колишньому вигляді.

Зважаючи на це, на початку 1990-х років НАТО опинилося на порозі кризи інституціональної ідентичності. Проблеми, що розмежували Європу за часів «холодної війни», ускладнилися новим протистоянням між Сходом і Заходом в ідеологічній, політичній і військовій сферах. У відповідь на ці зміни НАТО впровадило низку ініціатив з укріплення безпеки та стабільності, включаючи діалог, зміцнення довіри та співпраці з колишніми супротивниками і іншими європейськими країнами, а також із сусідніми державами Середземноморського регіону.

Отже, утворення Організації Північноатлантичного договору було реакцією на світові події, зокрема, зростання напруженості на міжнародній арені. Зміни, що відбулися після Другої світової війни, змінили зовнішньополітичні орієнтири держав. Альянс, насамперед, тлумачився як система колективної безпеки, що сприяє стабільному світовому порядку. На цій основі співробітництво держав-членів НАТО мало на меті поєднання ідеологічного, економічного, політичного та військового факторів.

Таким чином, окремим етапом розвитку НАТО науковці виділяють період 1956-1967 років, коли всередині самої структури розпочалися політичні консультації між країнами-членами з питань відносин між Сходом і Заходом. На цьому етапі з'являються принципи взаємної

спільної відповідальності, принцип концесуальних прийнять рішень та підвищення відповідальності США як єдиного члена з потужним потенціалом ядерної зброї.

Подальший розвиток НАТО було закладено у 70-х роках ХХ століття після перегляду стратегій діяльності Альянсу. Було відслідковано зміну характеру відносин як всередині самої організації між її членами, так і протистояння СРСР та США. На межі 1980-х років відбулось перекроювання стратегії, яка вже визначала пряму боротьбу США та СРСР. Відтак, саме тоді були прийняті стратегічні положення концепції, які розкривали подальший розвиток НАТО на найближчі 10 років.

Попри це, перемога нового політичного підходу у зовнішній політиці СРСР та конкретні кроки для його реалізації на початку 90-х років стали сигналом завершення етапу «холодної війни» між Заходом і Сходом, періоду поділу та конфронтації

Розширення Організації Північноатлантичного договору до країн Центральної та Східної Європи є одним із найбільш суперечливих стратегічних виборів епохи після «холодної війни». Службовець Державного департаменту Рональд Асмус зазначив, що 1994 рік був роком, коли адміністрація Клінтона переступила Рубікон, вирішивши розширити НАТО. Хоча на той час було ясно, що адміністрація розширить Альянс, було менш зрозуміло, як вона це зробить. Ні швидкість розширення, ні метод — безумовне розширення в 1999 році невеликої кількості держав, які прагнули приєднатися, а саме Чехії, Угорщини та Польщі — спочатку не були очевидними.

Фактично, під час створення та розширення Альянсу за часів «холодної війни» різні країни укладали спеціальні угоди щодо свого членства, породжуючи низку історичних прецедентів. Данія, Ісландія та Норвегія в якості умов для приєднання обмежили або відмовилися від ядерних боєголовок, баз і певних видів військової діяльності на своїй території. Іспанія також обмежила свою військову інтеграцію в Альянс, і Франція вийшла з об'єднаного військового командування в 1966 році. Був навіть приклад розширення Альянсу з обмеженнями на певні види військ і озброєнь на територію колишньої Східної Німеччини в 1990 в рамках об'єднання Німеччини. Як наслідок, протягом 1990-х років точилася як жвава громадська дискусія, так і академічна, теоретична

дискусія, в якій розглядалися не лише плюси та мінуси різних способів розширення, але й питання про те, чи розширяти взагалі. І ставки навколо цієї дискусії не могли бути вищими, як сказав президент США Білл Клінтон президенту Росії Борису Єльцину: «Ми маємо перший шанс з моменту виникнення національної держави, щоб увесь європейський континент жив у мирі» [105, с. 125].

Саме у 1990-х роках почалася розробка регіональної стратегії НАТО, яка ніколи не мала форму офіційного документа і, як наслідок, не згадувалася у виступах перших осіб організації, але протягом практично чверті століття незмінно виступала як певна система методів роботи НАТО з державами різних регіонів, у тому числі, які виходять за географічні рамки зони відповідальності Альянсу.

При цьому в зону підвищеної уваги організації ще в 1990-ті роки потрапила Східна Європа, з якої почалося формування регіональної стратегії організації. Ті дискусії про майбутнє Альянсу, які велися якийсь час, поступово трансформувалися в роботу з підготовки аналітичного та політичного доробку для здійснення дій з геополітичного переформатування колись монолітної Східної Європи [12, с. 79].

Досить дискусійне питання, чи пообіцяли Сполучені Штати Радянському Союзу під час переговорів про возз'єднання Німеччини в 1990 році, що Організація Північноатлантичного договору не розширюватиметься на Східну Європу. Відповідь залежить від того, кого запитують. Російські лідери з середини 1990-х років стверджували, що Сполучені Штати порушили обіцянку не розширювати НАТО в Східній Європі після возз'єднання Німеччини. Згодом вони стверджували, що дії Росії під час російсько-грузинської війни 2008 року та в Україні були частково відповіддю на порушену угоду про нерозширення. Однак багато політиків і експертів із США та країн-союзників заперечують, що заяви Росії про нерозширення є приводом для російського авантюризму. З цієї точки зору Сполучені Штати ніколи не обіцяли обмежити розширення НАТО, а сама Організація заявила в 2014 році, що такої обіцянки не було зроблено, і жодних доказів на підтримку претензій Росії ніколи не було представлено. Таким чином, американсько-російські відносини після «холодної

війни» затьмарені протистояння історії американо-радянських відносин наприкінці «холодної війни» [110, с. 9].

Низка колишніх політиків і експертів США відкидають заяви про нерозширення. Колишній держсекретар Джеймс Бейкер, наприклад, неодноразово заперечував, що переговори щодо возз'єднання Німеччини включали обіцянку про нерозширення. Подібним чином колишній співробітник Ради національної безпеки Філіп Зеліков стверджував у 1995 році, що можливість додавання нових членів до НАТО не була виключена угодою, фактично укладеною в 1990 році [103, с. 380].

Стівен Пайфер, який у 1989–1990 роках працював заступником директора Радянського відділу Державного департаменту США, також стверджував, що західні лідери ніколи не обіцяли не розширювати НАТО. А в 2014 році НАТО оприлюднила звіт, у якому стверджувалося, що жодних обіцянок не було зроблено, і жодних доказів на підтвердження претензій Росії ніколи не було надано.

Тим часом багато експертів із закордонних справ зробили подібні заяви. Енн Епплбаум, наприклад, стверджує, що жодних обіцянок не було порушено з розширенням НАТО. Джеймс Кірчік припустив, що крики Росії про зраду Заходу насправді лише димова завіса, а Едвард Джозеф описує угоди 1990 року як, у кращому випадку, неоднозначні щодо подальшого розширення НАТО на Схід [109, с. 15].

Зі свого боку, науковці, які досліджують переговори 1990 року щодо возз'єднання Німеччини, загалом визнають, що Сполучені Штати ніколи не погоджувалися відмовлятися від розширення НАТО в Східній Європі. Крамер, наприклад, робить висновок, що записи підривають уявлення про те, що Сполучені Штати чи інші західні країни коли-небудь обіцяли не розширювати НАТО за межі Німеччини. Працюючи здебільшого з німецькими документами, Крістіна Шпор також виявила, що під час переговорів розширенню НАТО не було заборонено. І в, мабуть, наймасштабнішому дослідженні на цю тему Саротт неодноразово заперечував твердження про нерозширення, дійшовши висновку в 2009 році, що формальних угод досягнуто не було, оскільки переговори 1990 року відкривали двері для майбутнього розширення на схід Європи. У пізнішій роботі Саротт виявив, що Горбачов не зміг отримати письмові запевнення і упустив нагоду

пізніше кинути виклик Сполученим Штатам щодо цієї теми. Ці твердження змусили зробити висновок, що Радянський Союз міг укласти угоду зі Сполученими Штатами, але він цього не зробив [109, с.23].

Низка європейських акторів, включаючи як колишніх східноєвропейських дисидентів, так і західних лідерів, запропонували нові альтернативи для майбутньої безпеки своїх країн після падіння Берлінського муру. Серед найгірших альтернатив з точки зору США була пропозиція колишніх активістів, які допомогли покласти край радянському домінуванню на їхніх батьківщинах. Вони закликали до того, щоб Центральна та Східна Європа стала демілітаризованою зоною та нейтральним буфером між Сходом і Заходом. Західноєвропейські лідери, створюючи пан'європейську організацію безпеки, можливо, базувалися на існуючій Нараді з безпеки та співробітництва, члени якої вже були як від НАТО, так і від Варшавського договору.

У відповідь президент Буш швидко й наполегливо перейшов до гарантування, що НАТО — і, отже, лідерство США в Європі, враховуючи домінування Сполучених Штатів в альянсі, не тільки переживе кінець «холодної війни», але й сформує майбутнє після закінчення «холодної війни». Завдяки низці успішних дипломатичних маневрів, Буш закріпив провідну роль НАТО в європейській безпеці та створив прецедент для розширення Альянсу на нові східноєвропейські території, не підписавши нічого зобов'язуючого щодо майбутньої поведінки Альянсу (крім території колишньої Східної Німеччини, де існували певні обмеження) [106, с. 105]. Важливим в ідеологічному плані документом стала «Лондонська декларація» НАТО, прийнята 5 липня 1990 року за підсумками саміту глав держав та урядів країн-членів НАТО. Зокрема, у ній йшлося про готовність Альянсу налагоджувати партнерство з усіма державами Європи та пропонувалося країнам Центральної та Східної Європи встановити регулярні дипломатичні контакти, а також інтенсифікувати взаємодію у військовій сфері [32].

Після саміту НАТО у січні 1994 року президент США Білл Клінтон заявив, що питання полягає не в тому, чи НАТО прийме нових членів, а в тому, коли і як. Клінтон підтвердив свою відданість розширенню НАТО під час своєї поїздки до Європи. Деякі лідери Німеччини,

зокрема міністр оборони Фолькер Рюе, відверто підтримували розширення НАТО [90, с. 13].

У комюніке, опублікованому наприкінці міністерської зустрічі Північноатлантичної ради у грудні 1994 року, говорилося, що розширення НАТО є очікуваним і що воно буде вітатися [37]. Видатні колишні політики, зокрема Генрі Кіссінджер, Збігнев Бжезінський, Гарольд Браун і Джеймс Бейкер, підтримували розширення НАТО, як і республіканське керівництво нового Конгресу США. Багато експертів по обидва боки Атлантики також підтримували цю широку позицію.

Першим кроком до вирішення завдання перетворення НАТО повинна була стати схвалена в листопаді 1991 р. Стратегічна концепція Альянсу. Її ще відрізняв оптимізм з приводу збільшених можливостей успішного розв'язання криз на ранніх стадіях і потенціалу для розвитку європейського діалогу та співпраці в цій галузі, а також визнання провідної ролі ОБСЄ в регулюванні конфліктів в Європі (за можливої участі ЄС і ООН) [75].

Події, що відбувалися в світі, набагато випередили хід стратегічної думки НАТО: паралельно теорії, а часто і обганяючи її, розвивалася практика все більш активної участі Альянсу в операціях з підтримання миру і силовій миротворчості [2, с. 21]. Саме безпосередній досвід практичної участі в регулюванні криз та конфліктів в Європі протягом 1990-х років, а також нові оперативно-тактичні концепції Альянсу в цій області, послужили основою для формування сучасної антикризової стратегії НАТО. У стратегічній концепції 1991 р. була підкреслена необхідність глобального підходу до проблеми безпеки.

НАТО стверджувало, по суті, те ж саме в Стратегічній концепції 1999 року, причому на цей раз поставило акти тероризму на перше місце в переліку інших загроз [81]. Процес перебудови НАТО в світовому просторі після «холодної війни» можна охарактеризувати наступним чином: відбувається певне зниження військової активності в рамках НАТО.

Хоча традиційне завдання щодо організації колективної оборони в разі зовнішньої агресії і забезпечення відповідних військових можливостей зберігається в якості основного. Але зменшено чисельність збройних сил, деяка їх частина переведена на знижений

рівень боєготовності, знижена роль ядерного компонента у військовій стратегії.

У заяві «Партнерство з країнами Центральної та Східної Європи», прийнятою за підсумками зустрічі Північноатлантичної ради на міністерському рівні 7 червня 1991 р., Альянс ще раз наголосив на підтримці двосторонніх та регіональних контактів, договорів і програм між країнами-членами організації та державами Центральної та Східної Європи. На більш високий рівень мала вийти співпраця НАТО з постсоціалістичними державами згідно з Римською декларацією [64].

Зокрема, в документі йшлося про намір Альянсу розвивати більш інституціалізоване партнерство у форматі консультацій і співпраці з питань політики та безпеки. Саме в перші роки після закінчення холодної війни було сформульовано негласні принципи інтеграційної політики НАТО, яка стала невід'ємною ланкою регіональної стратегії Альянсу. По-перше, в одну хвилину розширення НАТО потрапляють кілька держав з одного регіону, які мають відносно схожі характеристики. По-друге, для успішної інтеграції в організацію потрібна участь у програмі «Партнерство заради миру». По-третє, країні-кандидатові потрібно здійснювати активну співпрацю з сусідніми державами в рамках субрегіональних об'єднань, які знаходяться під безпосереднім контролем НАТО.

Апробація такого підходу відбувалася на державах-членах Вишеградської групи в 1990-і рр., і оскільки експеримент виявився успішним, ці принципи стали базовими елементами інтеграційного компоненту регіональної стратегії НАТО. Перші успіхи в постбіполярному світі, досягнуті Альянсом у політичному діалозі та військово-технічній співпраці з державами Центральної та Східної Європи, продемонстрували керівництву НАТО можливі шляхи еволюції організації.

Завершенням першого етапу розробки регіональної стратегії НАТО стало формування механізму партнерства за регіональною ознакою. Отже, першим з них стала програма «Партнерство заради миру», яка була створена 14 січня 1994 року рішенням глав держав та урядів країн-учасниць НАТО на засіданні Північноатлантичної ради. До неї увійшли європейські держави, які не були членами Альянсу, а

також колишні радянські республіки, зокрема країни Центральної Азії та Південного Кавказу.

У 1994 році ініційована програма «Партнерство заради миру» яка запросила всі країни ОБСЄ до співпраці з НАТО на основі індивідуальних проєктів з таких питань, як:

- введення контролю над збройними силами;
- здійснення спільного планування, навчання і бойова підготовка військових формувань для проведення миротворчих, рятувальних і гуманітарних операцій;
- врегулювання кризових ситуацій;
- ППО, зв'язок, матеріально-технічне забезпечення [65].

Ініціатива розробки програми «Партнерство заради миру» належала США і була схвалена країнами НАТО. Основним її напрямком є зміцнення впливу країн Альянсу в постсоціалістичному просторі і контроль за подальшою «демократизацією» східноєвропейських держав і країн СНД.

Програма від початку була орієнтована на поглиблене військово-технічне співробітництво різних держав і НАТО, а також налагодження політичного діалогу між ними, тому саме держави-учасниці «Партнерства заради миру» потім ставали повноправними членами організації, оскільки виявлялися більш підготовленими до цього і відповідали географічним критеріям, зазначеним у Північноатлантичному договорі. Однак не лише безпосереднє геополітичне оточення у світлі процесу євроатлантичної інтеграції, що набирало хід, викликало інтерес у керівництва НАТО.

Докази, наведені вище, показують, що численні історичні фактори в сукупності спричинили успіх прихильників повного гарантійного розширення. Спочатку прихильники ПЗМ здобули перевагу, спираючись на прагнення створити миротворчу організацію для допомоги на Балканах, що, у свою чергу, могло надати новий імпульс діяльності Альянсу. Ще більш важливим фактором стало занепокоєння щодо можливого впливу на американсько-російський двосторонній контроль над озброєннями, який передбачав негайне і повне застосування положень статті 5. Однак до кінця 1994 року прихильники швидшого підходу до розширення НАТО здобули перевагу, головним чином через прорахунки Росії. Ці прорахунки включали поширення

корупції, що підривала внутрішні реформи; невдалі спроби використати ПЗМ і ОБСЄ для ослаблення НАТО; ведення невдалого конфлікту в Чечні, який викликав занепокоєння щодо можливості подібних конфліктів в інших регіонах; тиск країн Центральної та Східної Європи з вимогою прискорення розширення Альянсу; а також, насамперед, перемогу республіканців на проміжних виборах 1994 року, які виступали за швидше розширення НАТО.

Геополітичні зміни, що відбувалися в 1994 році, додатково допомогли противникам поетапного підходу: остаточне виведення всіх колишніх радянських військ з Німеччини, що усунуло потенційне гальмо розширення та багатообіцяючий початок передачі ядерної зброї з України до Росії. До того, як ця передача почалася, потреба забезпечити певну форму партнерства в сфері безпеки для України була головною проблемою політиків і, як зауважив сам Клінтон, ця потреба допомогла ПЗМ, оскільки Україна могла б легко стати членом Партнерства, але їй було б важко стати повноправним членом НАТО з економічних, географічних та інших причин. Однак після того, як український уряд погодився відмовитися від ядерної зброї, ця потреба стала менш гострою. Нарешті, взаємодія з іншими факторами полягала в зростаючій прихильності президента Клінтона до закликів лідерів Центрально-східної Європи, що схилило його до тих діячів, які наполягали на повному розширенні [110, с. 28]. Зустріч лідерів НАТО відбулася в Мадриді 8-9 липня 1997 року, де найважливішим пунктом порядку денного було запрошення однієї чи кількох країн розпочати переговори про умови вступу до Альянсу. У Мадриді лідери запросили Чехію, Угорщину та Польщу розпочати переговори про вступ. Представники США стверджували, що ці три країни найкраще підходять для першого раунду і що вони викликають найменше ускладнень для процесу ратифікації. Однак простежується, що Сполучені Штати намагалися продиктувати результат мадридської угоди.

Тепер, коли офіційно запрошення надіслано, процес вступу повинен був рухатися швидко, щоб досягти мети прийняти нових членів у 50-ту річницю заснування НАТО 4 квітня 1999 року.

Інших кандидатів запевнили, що НАТО підтримуватиме з ними «активні стосунки» і що на саміті, запланованому на квітень 1999 року,

буде розглянуто статус інших кандидатів. Серед них для майбутнього відбору лідерами назвали Румунію та Словенію. Потрібно зазначити, що Альянс обрав більш обережний підхід до розширення, який відображав обмеження його політичного консенсусу [44, с. 172].

Рішення країн НАТО щодо того, кого із заявників запросити, частково ґрунтувалося на вказівках, викладених у Дослідженні розширення НАТО у вересні 1995 року. Дослідження показало, що успішні кандидати повинні продемонструвати усталену демократичну практику, економічні реформи в напрямку вільних ринкових систем, повагу до прав людини, мирні відносини з сусідніми державами, а також готовність і здатність робити внесок у безпеку країн Альянсу. Водночас на результат також вплинули інші фактори, не описані в Дослідженні НАТО. Наприклад, стратегічна важливість кандидата, різні внутрішні політичні групи в країнах НАТО, а також міркування, пов'язані з вартістю та процедурами ратифікації [21, с. 50].

У лютому 1998 року президент США Клінтон зазначив у Сенаті, що приєднання Польщі, Угорщини та Чехії до Організації Північноатлантичного договору покращить здатність Сполучених Штатів захищати та просувати інтереси в трансатлантичному співробітництві. Рішення Клінтона підтримати ці потенційні країни-члени ґрунтувалося на сильній репутації кожної країни в 1990-х роках, але виникало питання чи задовольняли вони критерії, описані в Дослідженні щодо розширення 1995 року.

З точки зору наявності функціонуючої демократичної політичної системи, заснованої на ринковій економіці, усі три країни задовольняли цю вимогу до свого вступу в 1999 році. З 1989 року Польща та Чехія провели по троє вільних парламентських виборів, а Угорщина — двоє. Як зазначалося, Угорщина дотримується західних стандартів щодо прав людини, свободи вираження поглядів, верховенства права, системи стримувань і противаг між гілками влади, незалежного судочинства та ефективного місцевого самоврядування, тоді як чехи користувалися перевагами повноцінно функціонуючої парламентської демократії, включаючи свободу слова, зібрань. Подібним чином, поляки виграли від вільних і чесних виборів, вільної преси та сильної державної підтримки прав людини [13, с. 346].

До 1998 року кожна з цих країн швидко рухалася до вільної ринкової економіки. Польщу прийняли до Організації економічного співробітництва та розвитку у 1996 році, і після початку економічних реформ у 1989 році річний темп зростання країни становив п'ять відсотків (станом на 1997 рік). Чеська Республіка практикувала жорстку фіскальну та монетарну лібералізацію торгівлі та цін, а також швидко приватизацію державних підприємств, але вона страждала від дефіциту торгівлі в середині 1990-х років. Угорщина приєдналася до Організації економічного співробітництва та розвитку у 1996 році та скоротила дефіцит до менш ніж чотирьох відсотків свого ВВП у 1996 році, але залишалася відносно високою у зовнішньому боргу на душу населення.

Угорщина, Чехія та Польща мали можливість і бажання зробити військовий внесок в операції НАТО. Було підраховано, що три країни додадуть 200 000 військових і низку аеродромів, портів і ліній зв'язку до можливостей колективної оборони Альянсу. Крім того, станом на 1998 рік Польща, Чеська Республіка та Угорщина надали понад 1000 військових для місії під проводом НАТО в Боснії [6, с. 148].

Однак держави, які вступили в 2004 році, дотримувалися більш «м'яких» критерій для вступу. Усі сім майбутніх держав-членів були демократіями (різною мірою), які мали або створювали вільну ринкову економіку. Зокрема, Словенія мала стабільне політичне та економічне становище, хоча Болгарія також розвинула стабільну демократичну систему, діючу ринкову економіку і провела кілька вільних і чесних виборів. Так само і в Румунії основні політичні сили схилені до демократії, вільних ринків та інтеграції в міжнародні інституції. Проте деякі критики стверджували, що Румунія та Болгарія продовжують страждати від корупції в своїх керівних структурах. Щодо Словаччини, то країна економічно була розвинута гірше, ніж Чеська Республіка [55, с. 40].

Що стосується поводження з меншинами, то в Болгарії не було жодних значних етнічних конфліктів, хоча соціально-економічне становище великої більшості ромів залишається предметом занепокоєння. Подібним чином Румунія загалом пережила стабільні стосунки зі своїми меншинами, але вона зазнала деяких суперечок з угорською меншиною та ромською меншиною, що вимагає більш інтенсивної участі уряду та міжнародного співтовариства. Румунія та

Болгарія також продемонстрували свою відданість мирному вирішенню конфліктів і демократичним цивільно-військовим системам та інституційним структурам. Зазначалося, що Болгарія підтримує добрі стосунки з усіма своїми сусідами і не має невирішених суперечок, тоді як Румунія брала участь у миротворчих місіях, регіональних ініціативах з безпеки та відігравала стабілізуючу роль у кількох регіонах, включаючи Південно- Східну Європу та Чорноморську зону. Більше того, Румунія мала повний цивільний контроль над своєю армією, тоді як Болгарія перебувала в процесі консолідації демократичного цивільного контролю над своїми озброєними силами.

Що стосується їхньої готовності робити військові внески в НАТО, то сім потенційних країн-членів уже продемонстрували готовність сприяти операціям під проводом НАТО. Словенія та Словаччина проходили програми військової реформи, щоб підготуватися до вступу в НАТО, і хоча Словаччина відчувала багато проблем, пов'язаних із такими складними зусиллями, їхня стратегія стала досить реалістичною. Подібним чином Болгарія досягла значного прогресу в реструктуризації збройних сил у сучасні та боєздатні війська, адаптовані до потреб НАТО. Що стосується Румунії, то вона співпрацювала зі Сполученими Штатами для розвитку військових контактів шляхом спільних навчань, освітніх програм та інших заходів.

Незважаючи на те, що ці країни чітко продемонстрували свою готовність робити військові внески в НАТО, через їхній невеликий розмір і обмежені ресурси, панувала думка, що фізичний та інституційний потенціал семи нових членів був значно нижчим, ніж Польщі, Угорщини та Чехії, що означало скромний внесок в оборону Альянсу, але нові члени Альянсу надають цінну політичну та стратегічну підтримку Сполученим Штатам у просуванні їхніх інтересів у Європі [78].

Критики спонукали дивитися на вступ у 2004 році з пониженими, більш тверезими та реалістичними очікуваннями. Незважаючи на це, 29 березня 2004 року країни-члени одноголосно погодилися прийняти до організації Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Болгарію, Словаччину та Словенію.

Хоча можна заперечувати, наскільки добре країни-члени п'ятого раунду розширення НАТО дотримувалися критеріїв, викладених у

Дослідженні розширення 1995 року, процеси приєднання для четвертого та п'ятого раундів були досить подібними. По-перше, потенційні країни були запрошені на переговори про вступ до штаб-квартири НАТО в Брюсселі. Після цих переговорів запрошені країни надіслали листи про наміри приєднатися до НАТО, а також розклад із зазначенням часу завершення реформ, які були запропоновані під час переговорів про вступ. Деякі з них стосувалися цільових цілей, які верховний головнокомандувач ОЗС НАТО в Європі встановив у відповідь на анкету оборонного планування, яку кожна держава заповнювала під час процесу вступу. Кожна запрошена країна підписала протокол про приєднання, що дозволило вписати запрошені країни до Вашингтонського договору. Четвертий крок відбувся, коли країни-члени НАТО ратифікували протоколи про приєднання. Після того, як запрошені країни приєдналися до Північноатлантичного договору, вони здали на зберігання свої документи про приєднання до Державного департаменту США, що зробило їх офіційними членами НАТО [64, с. 287].

На нашу думку, головна відмінність між процесом 1999 року та процесом 2004 року полягала в тому, що сім країн-членів, які приєдналися у 2004 році, брали участь у Плані дій щодо членства. Кожна з семи держав, що приєдналися до НАТО у 2004 році, взяла участь у цій програмі, яка передбачала як політичні, так і технічні консультації, а також щорічні зустрічі між усіма членами НАТО та окремими кандидатами. Хоча це офіційно не є частиною процесу вступу, немає сумніву, що програма ПДЧ допомогла семи країнам-претендентам підготуватися до членства в НАТО.

Незважаючи на те, що кінець «холодної війни» став сигналом про зміну глобальної стратегії безпеки, критерії, що використовуються для визначення перспективних держав-членів НАТО, залишаються відносно незмінними. Вчений Марк Сміт стверджує, що приєднання до НАТО означало більше, ніж отримання ядерної гарантії безпеки. Це означало, по-перше, підписання ідеї Заходу: поглиблення мережі політичних, економічних та ідеологічних зв'язків, які виростили в напруженій атмосфері «холодної війни». По-друге, це передбачало підписку на місцевий баланс сил у цій павутині: систему, яка була

відтворена в Альянсі шляхом розширення її параметрів, а не механізмів [111].

Слова Сміта звучать правдивими й сьогодні, що стає очевидним, якщо дослідити критерії, описані в Дослідженні розширення 1995 року. Віра в функціонуючу демократичну політичну систему, засновану на ринковій економіці, мирне вирішення конфліктів і прихильність до демократичних цивільно-військових відносин та інституційних структур — все це поняття, вкорінені в західній ідеології. Щодо спроможності та бажання зробити військовий внесок в операції НАТО, то це, очевидно, розглядалося ще під час розширення періоду «холодної війни», оскільки НАТО мала б труднощі в роботі як успішної організації безпеки без сильної та лояльної участі. Таким чином, Дослідження щодо розширення 1995 року, здається, було сучасною спробою визначити ключові критерії для потенційних членів НАТО.

Як було показано раніше, країни, прийняті до НАТО в 1999 році, були чудовими прикладами держав, які задовольняли нові критерії розширення. Однак країни, які приєдналися в 2004 році, не виконали критеріїв, особливо коли мова йшла про здатність кожної країни робити одноразові внески в НАТО. Хоча це здається основним критерієм членства в НАТО (або членства в будь-якій організації з безпеки), протиправні переваги додавання цих країн бліднуть у порівнянні з державами, які вступили в 1999 році. Щоб пояснити вступ у 2004 році, ми можемо підкреслити, що основний інтерес НАТО для перспективних держав-членів полягає в тому, що вони сприяють безпеці та стабільності в північноатлантичному регіоні. Хоча їхній військовий внесок є слабким, їхня відданість миру та демократії допомагає стабілізувати потенційно нестабільні регіони Центральної та Східної Європи.

Незважаючи на те, що рішення про приєднання відповідали плану Північноатлантичного договору та були ретельно сплановані, обговорені та одноставно погоджені всіма державами-членами, вступ після «холодної війни» дотримувався більш структурованого підходу. Процес під час

«холодної війни» значною мірою відбувався під впливом найсильнішого гравця НАТО, Сполучених Штатів, які часто лобювали розширення. Сьогодні це менш очевидно, оскільки більша вага

надається стрімким країнам, які підлягають різноманітним реформам перед початком переговорів про вступ. ПДЧ діє майже як попередній крок у процесі вступу, що є ознакою того, що членство в НАТО стає все більш обдуманим. Хоча дехто може розглядати суворіший і більш структурований процес як перешкоду для майбутнього розширення, можна стверджувати, що НАТО все ще є альянсом за вибором, але відповідальність Альянсу за вибір вагоміша [100, с. 60].

Питання розширення не було центральною темою саміту НАТО, що відбувся в Ризі в листопаді 2006 року. Під час цієї зустрічі союзники зосередилися на питанні військових місій, головним чином в Афганістані і Косово. Альянс не прийняв жодного важливого рішення в Латвії щодо країн-кандидатів. Проте представники двадцяти шести держав-членів, як і раніше, підтверджували, що НАТО залишається відкритим для нових європейських членів згідно зі статтею 10 Північноатлантичного договору. Було ще одне важливе повідомлення, яке надійшло від глав держав, які зібралися в Ризі. Там підкреслювалося, що на наступному саміті у 2008 році Альянс має намір надіслати подальші запрошення тим країнам, які відповідають стандартам НАТО, що базуються на ефективності, і здатні зробити внесок у євроатлантичний розвиток, безпеку та стабільність. Очевидно, союзники мали на увазі три балканські держави — Албанію, Хорватію та Македонію, — які були найближче до членства в НАТО [40, с. 15].

Генеральний секретар НАТО Яап де Хооп Схеффер за кілька тижнів до квітневого саміту НАТО в Бухаресті оголосив, що питання розширення буде другим за важливістю питанням порядку денного Бухарестського саміту після оперативного залучення Альянсу. Однак він також підкреслив, що рішення щодо трьох країн ПДЧ ще не було зроблено, і це залежатиме від виконання критеріїв членства. При цьому він підкреслив, що можливі запрошення до переговорів з Альянсом залежатимуть від результатів діяльності країн-кандидатів.

Однак, безперечно, що під час саміту безпосередньо в Бухаресті у 2008 році одним із ключових питань порядку денного була «політика відкритих дверей» НАТО. Варто відзначити, що Декларація Бухарестського саміту, видана після зустрічі, починалася із заяви: «ми зустрілися сьогодні, щоб розширити наш Альянс», підкреслюючи важливість прийнятих рішень щодо розширення НАТО [28].

Дискусії протягом зустрічі були дуже насиченими. Оскільки було досягнуто консенсусу щодо запрошення Албанії та Хорватії розпочати переговори про вступ, дебати зосередилися в основному навколо двох питань: двосторонньої суперечки між Грецією та Македонією та запрошення України та Грузії розпочати процес ПДЧ. Зрештою НАТО прийняла два важливі рішення щодо політики розширення. Держави-члени запросили Албанію та Хорватію розпочати переговори про вступ і надали Боснії і Герцеговині та Чорногорії статус Інтенсифікованого діалогу. У НАТО підкреслили, що Албанія та Хорватія незабаром стануть членами НАТО завдяки рокам наполегливої праці та продемонстрованій відданості спільній безпеці та спільним цінностям НАТО. Організація Північноатлантичного договору наголосила, що приєднання цих нових членів зміцнить безпеку для всіх у євроатлантичному регіоні та наблизить головної мети — цілісної, вільної та мирної Європи.

Албанія та Хорватія стали членами НАТО 1 квітня 2009 року після того, як передали на зберігання свої документи про приєднання до Державного департаменту Сполучених Штатів у Вашингтоні [96, с. 29].

Під час Бухарестського саміту результати Македонії у процесах євроатлантичної інтеграції віталися, але країну не запросили приєднатися до Альянсу через її двосторонню суперечку з Грецією. Остання держава використала своє право вето в організації, щоб заблокувати запрошення. Проте Македонію Альянс запевнив, що запрошення буде надіслано, як тільки буде досягнуто взаємоприйнятного вирішення проблеми назви.

Під час Бухарестського саміту Грузії та Україні статус ПДЧ не надали. Однак союзники заявили, що ПДЧ є подальшим кроком для України та Грузії на їх шляху до членства. Крім того, у декларації Бухарестського саміту можна знайти таку пряму заяву про наміри: «ці країни стануть членами НАТО» [28]. Це твердження дозволяє зробити висновок, що рішення про надання статусу ПДЧ (і можливе запрошення до Альянсу) було відкладено.

Загалом ця заява є досить незвичним зобов'язанням з боку Альянсу. Організація завжди уникала декларацій, які передбачають будь-які майбутні рішення, спрямовані проти якоїсь конкретної держави. Зрозуміло, що президент України Віктор Ющенко привітав

цю заяву. Під час засідання Комісії Україна-НАТО, що відбулося в Бухаресті (4 квітня 2008 р.), він заявив, що це рішення дає чіткий сигнал щодо майбутніх відносин України з НАТО [15, с. 18].

Без сумніву, що розташування України має особливе стратегічне значення. Країна розташована поблизу Чорного моря та межує з чотирма державами-членами НАТО (Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею), а також з Російською Федерацією. Україна створює своєрідну буферну зону між членами Альянсу та Росією. НАТО визнало стратегічне значення та військовий потенціал України, підписавши у липні 1997 року «Хартію про особливе партнерство» [87]. Це єдина країна, окрім Російської Федерації, яка розвинула особливі відносини з НАТО. Україна також є дуже важливою з точки зору окремих країн-членів НАТО. Приєднання України до організації було б особливо важливим для членів Альянсу на східному фланзі НАТО, які мають спільний кордон з Україною, таких як Польща та Словаччина. Стратегічне значення України визнає і Російська Федерація. Це одна з причин, чому ця держава виступає проти розширення НАТО на схід.

Розглядаючи стратегічні виміри розширення НАТО, його також можна розглядати як паралельний і посилюючий процес стабілізації разом із розширенням ЄС. Обидві організації базуються на спільних цінностях: повазі до демократії, основних свобод і ринкової економіки. Обидві установи знаходяться в процесі розширення. Однак, хоча кажуть, що ЄС страждає від втоми від розширення, НАТО не посилає сигналу, що він також падає духом у процесі євроатлантичної інтеграції.

Не існує формального зв'язку між процесами членства в НАТО та ЄС; кожна установа встановила власні унікальні умови для того, як стати членом. Проте немає сумніву, що обидві організації впливають одна на одну. Також важливо, щоб ці інституції розвивали стратегічне партнерство та військово-політичне співробітництво як в ідеологічній, так і в оперативній сферах. Крім того, ЄС і Організація Північноатлантичного договору дедалі частіше вирішують ті самі завдання в одній географічній зоні. Очікується, що для новачків членство, яке збігається, сприятиме як співпраці, так і конвергенції [105, с. 131].

Десять країн Східної та Центральної Європи, які були прийняті до Альянсу (1999 та 2004), пізніше стали членами ЄС (у 2004 та 2007 роках). Можна зробити висновок, що вступ до НАТО допомагає стати членом ЄС, оскільки він традиційно передує членству в ЄС. Однак це правда, що не можна розглядати членство в НАТО як умову для вступу до ЄС. Ці два процеси інтеграції взаємопов'язані (наприклад, досягнення стандартів демократії), але дуже чіткі та без будь-яких прямих кореляцій і залежностей.

У перше десятиліття XXI ст., склались певні передумови, що потребували перегляду стратегії Альянсу, серед них: поява нових загроз, таких як міжнародний тероризм і біологічна зброя, поширення балістичних ракет і ядерної зброї, кібернетичні напади і фундаментальні екологічні проблеми; кардинальні зміни у відносинах з Росією; потреба у військовій реформі та інші. Саме тому в листопаді 2010 року під час саміту НАТО в Лісабоні, була представлена Нова Стратегічна концепція Альянсу «Активна участь, сучасна оборона» – чітка і рішуча заява про найважливіші завдання та принципи НАТО, її цінності в мінливих умовах безпеки і стратегічні цілі Північноатлантичного союзу на найближчі десять років [29].

Агресія РФ проти України відродила ризик міжнародних зіткнень і показала, що територіальна цілісність будь-якої країни перебуває під загрозою та започаткувала третій етап трансформації НАТО, який триває по теперішній час і характеризується переходом від «стратегії страхування» союзників у Європі до «стратегії стримування» агресії РФ.

Російська військова експансія в Україні в 2014 році стала стимулом для зміцнення НАТО як в геополітичному, так і в військово-політичному сенсі. На самітах Альянсу було ухвалено низку важливих рішень щодо посилення співпраці між країнами-членами для захисту колективної безпеки, незважаючи на розбіжності в поглядах «старих» і «нових» європейських членів НАТО щодо посилення військової складової Альянсу. В Польщі, Естонії, Латвії та Литві були розгорнуті батальйонні групи з США, Великої Британії, Канади та Німеччини відповідно. Країни-члени НАТО також висловлювали підтримку територіальній цілісності і суверенітету Грузії, Молдови та України, а також засуджували анексію Криму Росією [41, с. 397].

Аналізуючи вище зазначене, можна стверджувати, що безпекові реалії чітко показали існування двох ключових протиріч. Перше виникло ще в 1990-х роках і стосується так званої обіцянки «ні на дюйм на схід». Друге протиріччя пов'язане з подіями 1997 року. Воно загострилося в грудні 2021 року, коли Володимир Путін доручив російському МЗС оприлюднити два проекти угод: один для Вашингтона, інший для НАТО. Ці документи були представлені в остаточній формі, яка зазвичай використовується для підписання угод, із передбаченими місцями для підписів. Однак їх не обговорювали ані з НАТО, ані з США до публікації.

Однією з умов цих угод було повернення військ НАТО на позиції, які вони займали станом на 27 травня 1997 року. Це означало заборону розміщення військових і озброєнь «старих» членів НАТО (країн, що входили до Альянсу до 1997 року) на території «нових» членів — Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Естонії, Литви, Латвії, Словенії, Хорватії, Албанії, Чорногорії та Північної Македонії, які приєдналися до НАТО у 1999–2020 роках [107, с. 110].

Ця дата обрана не випадково, адже саме тоді було підписано «Основоположний акт НАТО-Росія». На думку путіна, цей документ мав надавати Росії право вето на подальше розширення НАТО, що й стало предметом дискусій та протиріч.

Геополітична стратегія НАТО в основному полягала в «стримуванні» Росії. Однак країни НАТО неодноразово підкреслювали свою готовність до діалогу та конструктивних відносин з РФ. Наприкінці 2021 року Росія висунула США та НАТО ряд ультимативних вимог, включаючи вимогу відмовитися від подальшого розширення Альянсу на Схід (особливо від прийняття України до НАТО), відвести війська та озброєння США зі Східної Європи, а також відмовитися від розміщення ударних сил в Європі, які нібито могли загрожувати Росії. Однак НАТО відкинуло ці вимоги як неприйнятні.

Усі ці події стали частиною обґрунтування Росією початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року [80, с.33].

В. путін, серед інших вигаданих причин, знову озвучив претензії щодо неприпустимості для Росії розширення НАТО на Схід і «воєнного освоєння України» Альянсом. 25 лютого відбувся віртуальний саміт

НАТО, на якому було обговорено розгортання значних військових контингентів сил реагування в рамках «колективної оборони» для гарантування безпеки східних країн- членів НАТО.

На позачерговому Брюссельському саміті в березні 2022 року обговорювалося розгортання потужних сухопутних, військово-морських і військово-повітряних сил країн НАТО, щоб зміцнити колективну оборону Альянсу у відповідь на загострення конфлікту в Україні. Країни НАТО підтвердили рішення про розміщення сил реагування в Східній та Південно- Східній Європі, зокрема в Словаччині, Угорщині, Румунії та Болгарії, що мало на меті посилення безпеки та стримування можливих агресивних дій Росії [42].

Зазначені рішення стали частиною стратегії НАТО, спрямованої на підвищення готовності і швидкого реагування на загрози в регіоні, що особливо важливо в умовах зростання напруженості між Альянсом і Росією. Геополітичне протистояння між НАТО і Росією перетворилося на серйозну і жорстку конфронтацію, яка позначилася на всіх аспектах міжнародної безпеки і стабільності.

Сучасні прагнення Фінляндії та Швеції вступу до НАТО є реакцією на зростаючі загрози з боку Росії. Ці країни, спостерігаючи за агресивними діями Росії в Україні, визначили вступ до Альянсу як ефективний спосіб забезпечення захисту свого суверенітету та національної безпеки. Їхнє рішення про приєднання до НАТО відображає прагнення до зміцнення своєї обороноздатності і інтеграції в систему колективної безпеки, яка надає гарантії захисту від потенційних загроз з боку Росії [25, с. 320].

Зазначимо, що загальною метою організаційно-структурних змін НАТО в досліджуваний період було посилення зовнішньополітичного впливу блоку, а також закріплення проатлантичної орієнтації переважної більшості держав Центральної та Східної Європи, повноцінне включення їх до міжнародної та геополітичної орбіти НАТО.

Таким чином, можна зробити висновок, що адміністрація Клінтона обрала шлях «поступового розширення» НАТО, який складався з трьох ключових етапів. Перший етап розпочався за президентства Буша у 1990 році, коли було вирішено зберегти домінуючу роль НАТО, попри наявність альтернативних моделей безпеки після завершення «холодної

війни». Другий і третій етапи припали на період президентства Клінтона: спершу реалізовано поетапний підхід через програму «Партнерство заради миру», а згодом — повне розширення НАТО відповідно до статті 5. Цей режим повних гарантій виявився найпростішим і найочевиднішим варіантом, оскільки не вимагав створення нових інституцій чи форм членства, як у випадку ПЗМ, однак мав значно вищий ризик загострення відносин із Росією.

Хоча критерії членства послабилися порівняно з часами «холодної війни», суворіший процес приєднання зосереджує більшу увагу на запрошенні країн, які зможуть ефективно підтримувати цілі Альянсу в майбутньому. Проте, здається, ці цілі неодмінно будуть змінюватися, оскільки НАТО приділяє менше уваги перспективним державам-членам щодо їхнього військового внеску, а більше уваги приділяє спільним ідеологіям. Безсумнівно, це вплине на НАТО в майбутньому, оскільки вона все далі й далі віддалятиметься від свого походження як військової організації.

Розширення НАТО на Схід є однією з ключових умов виконання завдань Альянсу у сфері безпеки. Основним із цих завдань є гарантування свободи та безпеки всіх членів відповідно до принципів Статуту ООН. Метою розширення є посилення здатності Альянсу протидіяти сучасним та майбутнім загрозам безпеці XXI століття, зокрема через формування повністю підготовлених і здатних до розгортання сил, спроможних виконувати весь спектр військових операцій та місій як на території держав-членів, так і за її межами.

Таким чином, підсумовуючи наш розділ, ми можемо впевнено стверджувати, що блок НАТО як військово-політичний інститут відіграє ключову роль у безпеці своїх країн-членів, формуючи колективну оборону, яка базується на принципі взаємної підтримки. Структурно НАТО є багаторівневою організацією, що поєднує військові, політичні та адміністративні елементи для ефективного управління, координації та реалізації стратегій безпеки. Важливими складовими Альянсу є Північноатлантична рада, Військовий комітет, Генеральний секретаріат, а також оперативні командні структури, які відповідають за планування та проведення військових операцій.

Північноатлантичний альянс є вагомим елементом сучасної архітектури безпеки, що об'єднує країни у спільних зусиллях для

підтримання стабільності та миру. Водночас Альянс стикається з викликами, які потребують постійного реформування та вдосконалення його структур і стратегій для адаптації до динамічних змін у світовій політиці.

Організація Північноатлантичного договору з військової організації поступово трансформувалася в більш універсальну, а до сфери її діяльності все частіше стали входити питання, пов'язані не тільки з обороною, а й із загальною соціально-економічною, енергетичною, науково-технічною та гуманітарною діяльністю. Саме ці вищезазначені напрямки невійськової діяльності НАТО і є основними на сучасному етапі.

У період 1956–1967 років у структурі Альянсу відбулися значні зміни, зокрема активізувалися політичні консультації між державами-членами щодо взаємин між Сходом і Заходом. Поступово формувалися засади спільної відповідальності, особливо у процесі прийняття рішень.

Подальший розвиток Альянсу відбувся у 1970-х роках після зміни стратегій його діяльності. Змінився характер відносин як усередині організації між її членами, так і у протистоянні між СРСР та США. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років здійснено масштабний перегляд стратегії, що акцентувала на боротьбі між США та СРСР. У цей період було ухвалено основні положення, що визначали напрями розвитку НАТО на найближче десятиліття.

Діяльність НАТО в другій половині ХХ століття демонструє необхідність колективної безпеки у боротьбі з глобальними загрозами та підтверджує значення Альянсу як основи міжнародної співпраці в умовах геополітичної напруги.

Діяльність Альянсу є багатогранним явищем, яке вимагає міждисциплінарного підходу для розуміння його впливу на міжнародні відносини, геополітичну стабільність та безпекову архітектуру світу. Наукові праці свідчать, що розширення НАТО, його стратегічні трансформації та підхід до нейтралітету в умовах нових загроз є ключовими чинниками підтримки глобальної та регіональної безпеки. Альянс демонструє здатність адаптуватися до сучасних викликів, зокрема гібридних та інформаційних загроз, зосереджуючи зусилля на забезпеченні стабільності. Водночас інтеграція та співпраця з країнами, які мають позаблоковий статус, супроводжуються серйозними

геополітичними викликами, що потребують додаткових досліджень та розробки чіткої стратегії для підтримки миру в Європі. Аналіз сучасної наукової літератури показує, що діяльність НАТО оцінюється через різні підходи, а його політика стає не лише механізмом колективної безпеки, але й засобом стратегічного реагування на нові загрози.

Розширення Організації Північноатлантичного договору стало однією з ключових подій, які визначили нову архітектуру міжнародних відносин після завершення «холодної війни», сприяло зміцненню системи колективної безпеки у Центральній та Східній Європі, інтегруючи нові країни до євроатлантичного простору. Це забезпечило стабільність та демократизацію в регіоні, водночас викликавши напругу у відносинах з РФ, яка розглядає даний процес як загрозу власній безпеці та сфері впливу.

Загалом, процес розширення НАТО на Схід має суттєвий вплив на формування сучасної геополітичної реальності, ставши водночас фактором стабілізації та джерелом нових викликів, що потребують подальшого аналізу та розробки ефективних стратегій у сфері міжнародної безпеки. Задля цього Альянс посилює свою військову присутність у регіоні та розширює співпрацю з партнерами поза межами організації.

Таким чином, тематика розширення НАТО на Схід у структурі освітнього процесу ЗВО має стати одним із пріоритетів для формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про сучасні геополітичні процеси, сприяючи підготовці до активної участі у вирішенні актуальних суспільних викликів.

Список використаних джерел

1. Алексієвєць Л., Алексієвєць М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991-2019 рр.: історичний аспект. Український історичний журнал. 2020. № 1. С. 126–142.
2. Аналіз практики проведення операцій НАТО з підтримання миру і безпеки / Р. І. Тимошенко та ін. Збірник наукових праць Центру воєнно- стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2017. № 3. С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2017_3_5 (дата звернення: 24.10.2025).

3. Андриянова Н. М., Голопатюк Л. С., Коваленко Г. А., Шпура М. І. НАТО та світова пандемія: від невизначеності до плану дій. Оборонний вісник. 2021. № 12. С. 10–13.
4. Андриянова Н. М. Трансформація НАТО: мета, етапи, напрями. Гілея: науковий вісник. Київ, 2017. Вип. 124 (9). С. 342–345.
5. Антошкін В. К. Політика європейських нейтральних країн щодо питання про колективну безпеку та оборону. Аналітична записка. НІСД : офіційна сторінка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/971/> (дата звернення: 21.09.2025).
6. Баровська А.В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. Стратегічні пріоритети. 2015. № 1 (34). С. 147–151.
7. Безкоровайний В. Політика нейтралітету. Так чи ні? Морська держава. 2010. № 49. С. 58-60.
8. Бем Н. Напрями інформаційної діяльності Центру інформації та документації НАТО в Україні. Інформація, комунікація, суспільство 2023: матеріали 12-ї Міжнародної наукової конференції ICS-2023. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2023. С.27–28. URL: http://skid.lpnu.ua/wpcontent/uploads/2023/05/ICS2023_Proceedings.pdf (дата звернення: 14.09.2025).
9. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. О. Фешовець. Івано-Франківськ : Лілея- НВ, 2000. 236 с.
10. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади / пер. з англ. Г.Лелів. Львів: Літопис, 2012. 315 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bzhezinski_Zbigniev/Stratehichne_bachenня_Ameruka_i_kryza_hlobalnoi_vlady/ (дата звернення: 18.11.2025).
- Брежнева Т. Використання досвіду країн другої «хвилі» розширення для визначення майбутньої ролі України в НАТО. Економічний часопис XXI. Київ, 2005. № 7-8. С. 78–89.
11. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни. Одеса : Астропринт, 2007. 349 с.
12. Брусиловська О. І. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи. Одеса : Астропринт, 2011. 444 с.

13. Варшавський договір (Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу, 14 травня 1955 р.). Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / упоряд.: О. І. Сич, А. В. Мінаєв. Чернівці, 2008. С. 41–45.
14. Ващенко О. Проблема вступу України до НАТО в контексті українсько-американських відносин. Зовнішні справи. 2016. №3. С.16–19.
15. Вдовенко В. М. Політика нейтралітету та позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2005. 218 с.
16. Волощук С. Трансформації зовнішньої політики нейтральних та позаблокових країн Європи в умовах постбіполярного світу. Науковий вісник Ужгородського університету. 2012. Вип. 28. С.101-107.
17. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів постбіполярного періоду. Стратегічна панорама. 2009. № 4. С. 41–44.
18. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки): навч. посібник. Київ : Либідь, 2004. 624 с.
19. Гандзюра А. Стратегічне партнерство як інструмент реалізації міжнародних двосторонніх відносин. Юридичний вісник. 2020. №1. С. 376-383.
20. Глебов В. С. Постбіполярний регіоналізм як політична, світоглядна та функціональна парадигма. Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки. Одеса : Одеський нац. ун-т, 2016. Вип. 23. С. 48–71. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/17484> (дата звернення: 07.10.2025).
21. Гребінко А. В. Роль Великої Британії у військово-технічному співробітництві держав Європейського Союзу. Проблеми всесвітньої історії. 2019. № 1. С. 87–100.
22. Гончар Б. М., Гончар Ю. Б. Ставлення США до проблем інтеграції країн Центрально-Східної Європи в Західноєвропейське об'єднання. Питання нової та новітньої історії. Київ, 1996. Вип. 42. С. 139–146.

23. Горобець І. Вступ Швеції і Фінляндії в НАТО як наслідок кризи регіональної та глобальної систем безпеки. Консенсус. 2022. № 3. С. 72–82.
24. Гринько О. І. Особливості формування регіональної політики Швеції на сучасному етапі розвитку Європейського Союзу. Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. 2009. Спецвипуск. С. 312–325.
25. Грицяк І., Камінська Т. Створення, розширення та діяльність Північноатлантичного Альянсу (НАТО). Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. 2009. Вип. 3. С. 183–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_3_24 (дата звернення: 16.10.2025).
26. Грубінко А. В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.) : монографія. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2017. 640с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37721/1/%D0%9C%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%93%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 05.11.2025).
27. Декларація Бухарестського саміту – прийнята главами держав і урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради в Бухаресті 3 квітня 2008 р. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natolive/official_texts_8443.htm (дата звернення: 06.08.2025).
28. Декларація Лісабонського саміту схвалена Главами держав та урядів, що взяли участь у засіданні Північноатлантичної ради у Лісабоні 20 листопада 2010 року. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_68828.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 15.08.2025).
29. Декларація Мадридського саміту прийнята главами держав і урядів НАТО (2022). NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_196951.htm (дата звернення: 05.11.2025).

30. Декларація Празького саміту : Декларація НАТО від 21.11.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_003#Text (дата звернення: 05.09.2025).
31. Декларація про трансформований Північноатлантичний Альянс: видано главами держав і урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради («Лондонська декларація») від 05.07.1990 р. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23693.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 22.10.2025).
32. Дирда А.О. Особливості формування нейтралітету у зовнішній політиці європейських країн. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2015. Вип. 125, Ч. 1. С. 53-66.
33. Дорош Л.О. Євроатлантична та євроінтеграція як зовнішньополітична безпекова стратегія нейтральних держав Європи. Вісник Маріупольського державного університету. 2019. Вип. 26. С. 99-107.
34. Дудко І.Д. Національні інтереси США у постбіполярному світі. Київ: КНЕУ, 2003. 206 с.
35. Завада Я. І. Політика нейтралітету Швеції у ХХІ столітті. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2022. Випуск 3(55). С. 48-55.
36. Заключне комюніке засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ від 07.06.1990–08.06.1990 р. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23696.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 22.11.2025).
37. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі : Акт Орг. Об'єдн. Націй від 01.08.1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 12.11.2023).
38. Кириченко О. В. Латвія - НАТО: інтеграція і співпраця в регіоні Балтійського моря. Проблеми всесвітньої історії. 2021. № 4. С. 74–101.
39. Коваленко Г. А. Надійний союзник НАТО. Оборонний вісник. 2020. № 9. С. 14–19.
40. Коновальчук Т. Росія та НАТО: постбіполярний період. Суспільно-політичні процеси. 2022. № 20. С. 385–404.

41. Комюніке Брюссельського саміту Прийняте главами держав і урядів, які брали участь в засіданні Північноатлантичної ради в Брюсселі 14 червня 2021 року. NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_185000.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 05.09.2025).
42. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні відносини ХХ століття: навч. посіб. Київ : ФАДА, ЛТД, 2008. 256 с.
43. Кравцова І. Мадридський саміт НАТО 1997 року: стратегічні рішення та перспективи розширення на Схід. Збірник матеріалів ХХVII наукової конференції здобувачів вищої освіти факультету історії та географії. Квітень 2024 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2024. С. 170–173.
44. Кравцова І. Принципи викладання теми «Розширення НАТО на Схід у контексті геополітичних і безпекових реалій постбіполярного світу» у закладі вищої освіти. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції; 19 листопада 2024 року. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2024. С. 242–247.
45. Кравцова І. Роль Плану дій щодо членства в НАТО у процесі розширення на Схід. Актуальні питання історії України, всесвітньої історії, географії та методик їх викладання: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 27 травня 2024 року) / Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне, 2024. С. 50–53.
46. Лакішик Д.М. Особливості еволюції трансатлантичного партнерства у постбіполярному світі. Наукові праці: науково-методичний журнал/ ЧДУ ім. Петра Могили. 2022. Вип. 166. Т. 178. Політологія. С. 43–50.
47. Латигіна Н. Загадка Балкан: Косово і американська демократія. Український науковий журнал «Освіта регіону». 2011. № 1. С. 153. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/398> (дата звернення: 20.08.2025).
48. Литвин В. Утримуватися від загрози сили або використання сили проти інших країн. Голос України. 2022. 12 лют. (№ 28). С. 6.

49. Магда Є.В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. №5. С. 138–142.
50. Максимець В. Є. Парадигма європейської безпеки у вимірах встановлення нової системи «Балансу сил» у Центрально-Східній Європі. Прикарпатський вісник НТШ Думка. 2017. № 5-6. С. 137–147. URL: <https://pvnsh.nung.edu.ua/index.php/idea/article/view/480> (дата звернення: 12.10.2025).
51. Манжола В. А., Вдовенко В. М. Нейтралітет та позаблоковість у європейській системі міжнародних відносин: монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. 167 с.
52. Мартинов А. Відносини Євросоюзу і НАТО: історичні уроки. Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 191–201. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37715/1/UES_Zbirnik_19.pdf (дата звернення: 12.11.2025).
53. Мелещенко Т., Волошин І. Шлях України до НАТО: основні проблеми, здобутки та перспективи євроатлантичної інтеграції. Український історичний журнал. 2021. № 4. С. 104–113.
54. Мельник О., Клименко В. Нейтралітет у євроатлантичному вимірі: історія та сучасність. Національна безпека та оборона. 2012. № 2-3. С. 38–44.
55. Міжнародні відносини та світова політика : підручник / кер. авт. кол. В. Ю. Крушинський; за ред. В. А. Манжолі. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 863 с.
56. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посіб. / Федонюк С. В. та ін. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Л. Українки, 2008. 258 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1104/1/POSIBNYK-NATO.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).
57. НАТО — сила, що захищає мирних громадян / Т. Бакка, О.Волошенко, О. Желіба, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О.Мальований, О. Мокрогуз; за ред. О. Волошенко, С. Дьоми. Київ: ВСВСДГО, 2019. 164 с.

58. Нова Стратегічна концепція Північноатлантичного Альянсу: погоджено главами держав і урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради (7 листопада–8 листопада 1991 р.). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=uk (дата звернення: 29.11.2025).
59. Овчаренко О. І. Двополюсність світу і «холодна війна» (1946 – 1991 р.) : навч.-метод. посіб. до спецкурсу для студ. вищ. навч. закладів. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 172 с. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/770/1/dvopol_2013.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
60. Орлик В. Опозиція курсу розширення НАТО – США у 1990–х рр. Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. історія. Київ, 2003. Вип. 70. С. 151–153.
61. Орлик В. Розширення НАТО на схід: позиції США та Росії щодо входження країн Балтії до північноатлантичного альянсу. Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. Історія. Київ, 2003. Вип. 65–66. С. 61–64.
62. Орлова Т. В. Історія сучасного світу (XV–XXI століття) : навч. посіб. Київ: Вікар, 2008. 552 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlova_Tetiana/Istoriia_suchasnoho_svit_u_XV-KhKhI_stolittia/ (дата звернення: 10.11.2025).
63. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива / за заг. ред. О.І.Соскіна. Київ: Вид-во «Ін-т трансформації сусп-ва», 2007. 336 с.
64. Партнерство заради миру Рамковий документ (укр/рос) : Заява НАТО від 10.01.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text (дата звернення: 02.08.2025).
65. Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною: навч. посіб. / за заг. ред. Д.І.Дзвінчука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 604 с.
66. Північноатлантичний договір (укр/рос): Договір НАТО від 04.04.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008#Text (дата звернення: 01.10.2025).

67. Пік С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини». Київ : Знання, 2006. 286 с.
68. План дій щодо членства в НАТО (ПДЧ) : План НАТО від 24.04.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_009#Text (дата звернення: 10.19.2025).
69. Потехін О. Чинник ядерного стримування у військово-політичних стратегіях НАТО та України. Віче. 2016. № 5-6. С. 47–50.
70. Промова Г. Трумена на засіданні Конгресу 12 березня 1947 р. Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / укл.: О. І. Сич, А. В. Мінаєв. Чернівці, 2008. С. 26–30.
71. Промова держсекретаря США Дж. Маршалла 5 червня 1947 р. в Гарвардському університеті. Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / укл.: О.І.Сич, А.В.Мінаєв. Чернівці, 2008. С. 31–32.
72. Промова президента США Р. Рейгана 16 лютого 1985 р. Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / упоряд.: О. І. Сич, А. В. Мінаєв. Чернівці, 2008. С. 33–35.
73. Речич С.Л. Чи буде Євросоюз без НАТО? Оборонний вісник. 2020. № 5. С. 4–9, № 6. С. 18–23.
74. Римська декларація сесії Ради НАТО про мир та співробітництво : Декларація НАТО від 08.11.1991р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_011#Text (дата звернення: 30.10.2025).
75. Сидорук, Т. В., Павлюк, В. В. Розширення НАТО як фальшивий привід для виправдання війни росії проти України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://niss.gov.ua/news/statti/rozshyrennya-nato-yak-falshyvuy-pryvid-dlya-vypravdannya-viyny-rosiyi-proty-ukrayiny> (дата звернення: 29.08.2025).
76. Сич О. І., Мінаєв А. В. Доба «холодної війни»: основні тенденції світового розвитку: навч. посіб. Чернівці : Рута, 2008. 72 с. URL: https://cdn.eto-ya.com/andrmin1975chernivtsi/2011/02/epoha_cold_war.pdf (дата звернення: 04.11.2025).

77. Слюсар В.І., Кулагін К.К. Оборонне планування альянсу. Оборонний вісник. 2020. № 1. С. 4–9.
78. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 р. : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 02.10.2025).
79. Стецок М. Розширення НАТО на схід як чинник погіршення відносин між Заходом та російською федерацією. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2024. №. 1 (18). С. 27-38.
80. Стратегічна концепція Північноатлантичного Альянсу. Затверджена главами держав і урядів, які взяли участь в засіданні Північноатлантичної ради у Вашингтоні (Федеральний округ Колумбія) 23-24 квітня 1999 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_27433.htm (дата звернення: 14.11.2025).
81. Ткаченко К. А. Франклін Рузвельт та Гаррі Трумен - засновники нової зовнішньополітичної доктрини Сполучених Штатів Америки у 40-50-х рр. ХХ ст. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки. 2015. № 8 (297), грудень. С. 14–23. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7634> (дата звернення: 08.11.2025).
82. Тумашов А. В. «Холодна війна» і її негативний вплив на міжнародну атмосферу в 60-80 рр. ХХ ст. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2000. № 408. С. 116–122.
83. Угода між сторонами Північноатлантичного договору стосовно статусу їхніх збройних сил (НАТО УСЗС) : Угода НАТО від 19.06.1951 р. : станом на 26 трав.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_041#Text (дата звернення: 11.09.2025).
84. Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої системи Заходу і Нових незалежних держав. Чернівці : Рута, 2005. 336 с.

85. Фултонська промова Черчіля. Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / укл.: О. І. Сич, А.В.Мінаєв. Чернівці : Рута, 2008. С. 5–20.
86. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору : Хартія Україна від 09.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text (дата звернення: 09.08.2025).
87. «Холодна війна» (1946–1991 рр.). Документи і матеріали : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / упоряд. О.І.Овчаренко. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 586 с.
88. Цепенда І. Проблема «першої хвилі» розширення НАТО в суспільно-політичній думці Альянсу та країн-кандидатів. Наукові записки. Вип. 49. С. 152–160. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsependa_problema.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
89. Чекаленко Л. Геополітичні виміри об'єднаної Європи на рубежі ХХ-ХХІ століть. Віче. 2011. № 2. С.13.
90. Яковюк І. В., Орловський Р. Р. Роль США в системі європейської безпеки: історія становлення Європейського оборонного співтовариства. Євроатлантична інтеграція України: свідомий вибір моделі безпеки : зб. наук. ст. за матеріалами III Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, м. Харків, 3 листоп. 2017 р. : у 2 ч. Харків, 2017. Ч. 1. С. 21–29. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14032> (дата звернення: 22.11.2025).
91. Buzan B., Wæver O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 592 p. URL: <https://ir101.co.uk/wp-content/uploads/2018/11/Buzan-Waever-2003-Regions-and-Powers-The-Structure-of-International-Security.pdf> (дата звернення: 07.10.2025).
92. Easton D. A Framework for Political Analysis. Prentice Hall. 1965. 240p.
93. Eichler J. NATO's Expansion After the Cold War. Cham : Springer International Publishing, 2021. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-66641-5> (дата звернення: 23.11.2025).

94. Ferrel R., Harry S. Truman and the Cold War Revisionist. Columbia: University of Missouri Press, 2006. 142 p. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1540-6563.2008.00233_11.x (дата звернення: 17.11.2025).
95. Frydrych E. K. The Debate on NATO Expansion. *Connections: The Quarterly Journal*. 2008. Vol. 07, no. 4. P. 1–42. URL: <https://doi.org/10.11610/connections.07.4.01> (дата звернення: 24.10.2025).
96. Gegetchkori D. NATO and its Profile During and after the Cold War-era. *Journal in Humanities*. 2016. С.31–32. URL: <https://doi.org/10.31578/hum.v5i1.324> (дата звернення: 23.11.2025).
97. Gilpin R. *War and Change in World Politics*. Cambridge University Press. 1981. 216 p.
98. Haushofer K. *Geopolitik der Pan-Ideen*. Zentral-Verlag. 1941. P. 33-41.
99. Jaroff E. NATO Expansion During the Cold War and After. Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union. 2009. Vol. 2009, no. 1. С. 55–70. URL: <https://doi.org/10.5642/urceu.200901.07> (дата звернення: 08.11.2025).
100. Keohane R. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press. 1984. 156 p.
101. Mackinder, H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*. 1904. 208 p.
102. Menon R., Ruger W. NATO enlargement and US grand strategy: a net assessment. *International Politics*. 2020. Vol. 57, no. 3. P. 371–400. URL: <https://doi.org/10.1057/s41311-020-00235-7> (дата звернення: 28.10.2025).
103. Miller J. A short history of NATO. *Department of State Bulletin*. Vol. 89, No. 2149, Aug. 1989.
104. Missiroli A. Central Europe between the EU and NATO. *Survival*. 2004. Vol. 46, no. 4. P. 121–136. URL: <https://doi.org/10.1080/00396330412331342496> (дата звернення: 24.09.2025).
105. Moisio, S. Geopolitics of explaining Russia's invasion of Ukraine and the challenge of small states. *Political Geography*, t. 97, p. 102–112. URL: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2022.102683> (дата звернення: 19.08.2025).

106. Muradov, I. The impact of NATO enlargement on Ukraine crisis: neoreal-ist perspective. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, т .1, No 1–2, p. 107–114. URL: <https://doi.org/10.15421/341811> (дата звернення: 14.11.2025).
107. Parsons T. *The Social System*. Free Press. 1951. 188 p.
108. Sarotte M. E. How to Enlarge NATO: The Debate inside the Clinton Administration, 1993–95. *International Security*. 2019. Vol. 44, no. 1. P. 7–41. URL: https://doi.org/10.1162/isec_a_00353 (дата звернення: 09.10.2025).
109. Smith M. *NATO Enlargement during the Cold War*. London : Palgrave Macmillan UK, 2000. URL: <https://doi.org/10.1057/9780333985359> (дата звернення: 27.09.2025).
110. Snyder G. *Alliance Politics*. Cornell University Press. 1997. 230 p.
111. Spykman N. *The Geography of the Peace*. Harcourt, Brace and Company. 1944. 144 p.
112. Waltz K. *Theory of International Politics*. Addison-Wesley. 1979. 109p.
113. Wendt A. *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press. 1999. 176 p.